

PRINCIPALELE REZULTATE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN AȘEZAREA PRECUCUTENIANĂ DE LA TÂRGU FRUMOS (JUD. IAȘI)

- II -

Nicolae Ursulescu
Dumitru Boghian

După ce în prima parte am prezentat caracteristicile așezării, concepția de săpătură și complexe descoperite până în 1995, în cea de-a doua parte a studiului ne vom referi la piesele de piatră, os, aramă și mici obiecte de lut; ulterior vom aborda și celelalte categorii de materiale arheologice (ceramica și plastica).

Unelte și armele de silex constituie, alături de produsele ceramice, cele mai numeroase artefacte, deoarece aveau un rol hotărâtor în procesul economico-productiv din eneolitic. Ca materii prime, pentru confecționarea utilajului cioplit, locuitorii așezării precucuteniene de la Târgu Frumos au întrebuințat: silexul de Prut, în proporție de aproximativ 80%, silexul de Nistru, circa 15%, silexul balcanic (dobrogean), circa 2% și, cu totul ocazional, alte varietăți de silex: central moldovenesc și de Vrancea¹⁴, precum și alte roci, care dau desprinderi tăioase: menilit, cuarțit, cherturi, jasp, gresie glauconitică¹⁵.

Dintre piesele cioplite, se detașează, prin calitate, cele lucrate în silex balcanic (dobrogean), gălbui-brun opac, ajunse în mediul precucutenian, mai ales sub formă finită, prin intermediul legăturilor comerciale cu regiunile sudice, dovedind că aceste comunități și-au păstrat neîntrerupte relațiile cu zonele de origine, prin componenta culturală Boian.

În ceea ce privește prelucrarea pieselor de silex, trebuie să arătăm că se făcea, în majoritatea cazurilor, local, în unele locuințe sau în zona dimprejurul acestora descoperindu-se "atelieri", din care au ajuns până la noi nicovale plate din piatră, percutoare, nuclee aflate în diferite stadii de cioprire, prefabricate, rebuturi și deșeuri de debitaj, cum s-a observat în cazul locuințelor nr. 2/S.IV, nr. 3/S.I și S.IV și nr. 4/S.IV¹⁶. Totodată, precizăm că piesele litice s-au descoperit în toate nivelurile și contextele arheologice din așezare: strat de cultură, locuințe și gropi.

Considerațiile preliminare asupra utilajului litic cioplit din această stațiune, descoperit în primele trei campanii, 1990-1992¹⁷, au fost confirmate, în cea mai mare parte de cercetările ulterioare, din anii 1993-1994. În acest sens, analizând statistic noul lot de piese litice cioplite a rezultat situația prezentată în tabelul din fig. 26.

Din acesta se observă că lamele le-am considerat integral unelte, indiferent dacă au fost retușate sau nu, deoarece prezintă de multe ori, urme evidente de întrebuințare. De altfel, piesele litice cioplite, descoperite în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos, au fost lucrate, în principal, pe *lame* și, numai, secundar, pe *așchii*, validându-se concluziile preliminare.

Utilajul litic cioplit se caracterizează printr-o relativă varietate. Au fost descoperite *lame cu laturile neretușate*, prezentând, de cele mai multe ori, urme de folosire (fig. 30/1-2, 4, 6, 10), *lame cu laturile lungi retușate*, câteodată, atât pe partea dorsală cât și cea ventrală, cu

retușe ascuțite sau semiabrupte, prezentând, uneori, urme de uzură (fig. 30/5, 8), *lame cu scobitură, retușată* în unele cazuri (fig. 30/9), *lame denticulate*, *lame cu trunchiere retușată* sau nu, *gratoare simple*, *semicirculare drepte* sau *laterale*, cu o latură sau ambele laturi lungi retușate, câteodată pe cele suprafețe plate (fig. 30/3; 31/1, 3-6, 8, 10-11), *gratoare duble* cu una sau ambele laturi longitudinale retușate, pe una sau ambele părți plate (fig. 31/2, 7), *burine mediane* sau *laterale* (fig. 30/13-14; 32/2), *racloare* (fig. 29/1, 3-5), *străpungătoare* și *vârfuri* (fig. 30/11-12; 32/1), *inserții de seceră*, lucrate pe lame sau, uneori, pe gratoare, având toate urme de lustru, dispus longitudinal, de-a lungul unei laturi retușate, pe ambele suprafețe, sau unghiular (fig. 30/15), unele complexe de tipul *gratoar-burin* (fig. 31/9).

Remarcăm faptul că, deocamdată, numărul *vârfurilor de săgeată* este foarte mic și lipsesc *vârfurile* de suliță. Presupunem că în calitate de *vârfuri* de săgeată se mai foloseau unele *vârfuri* de silex, care nu prezintă caracteristici evidente, iar ca *vârfuri* de suliță unele armături din piese geometrice.

Dintre produsele primare de debitaj, se pot menționa câteva *macroașchii* (fig. 29/2) și *nucleele cvasiconice* (fig. 27/6), *cvasicilindrice* (fig. 27/4; 28/3), *cvasisferice* (fig. 27/2; 28/1-2) și *amorse* sau *neregulate* (fig. 27/5), prezentând, întotdeauna, urmele (negativele) desprinderilor lamelare și așchiale. Unele dintre aceste nuclee au fost reîntrebuințate în calitate de *percutoare* (fig. 27/2; 28/3), *frecătoare* sau *presatoare*. Alte nuclee au fost cioplite până la epuizare, fiind de mici dimensiuni, vădind preocuparea meșterilor eneolitici de folosire corespunzătoare a materiei prime, atingând un nivel înalt al acestui meșteșug, satisfăcând necesarul de unelte și arme al locuitorilor din așezare și prefigurând varietatea utilajului litic cucutenian¹⁸.

Colecția de pise de silex de la Târgu Frumos - "Baza Pătule" se dovedește a fi cea mai bogată, deocamdată, dintre cele cunoscute pentru faza Precucuteni III, la vest de Prut, utilajul cioplit din această stațiune prezentând numeroase analogii tipologice și funcționale cu cel descoperit la Târpești, Andrieșeni, Luka Vrublevetskaja, Sabatînovka II, Gaivoron¹⁹.

Uneltele din piatră șlefuită nu sunt deosebit de frecvente în așezarea de la Târgu Frumos, fiind descoperite, de cele mai multe ori, în stare fragmentară sau deteriorate, mai ales în zona tăișului. Aceste piese au fost confecționate, îndeosebi, din silicolit și, mai rar, din roci mărmose, șist, gresii de râu, menilit ș.a.

În primele cinci campanii, în stațiunea de la Târgu Frumos, s-a descoperit o singură piesă perforată, un topor (fig. 33/5), realizată dintr-un șist verzui²⁰. Avea o formă rectangulară și secțiune asimetrică. S-a rupt în dreptul orificiului, plasat asimetric, probabil încă din timpul prelucrării, pentru că tăișul nu a mai fost finisat.

Uneltele neperforate se pot împărți în: *topoare propriu-zise* (piese cu profil longitudinal simetric, tăiș în formă de V și partea din mijloc biconvexă sau plată, de aceeași grosime față de ax)²¹, *tesle* (cu profil longitudinal asimetric) și *dălți* (piese cu lățimea mult mai redusă, în comparație cu lungimea, de obicei raportul fiind mai mare de 1:3)²².

Topoarele, privite din față, pot fi trapezoidale, cu profil plat (fig. 34/1-2) sau ușor ovalizat (fig. 36/4), și dreptunghiulare, cu profil plat (fig. 34/3) sau accentuat biconvex (fig. 35/3).

Teslele, mai numeroase, sunt, de asemenea, trapezoidale, cu asimetrie puțin accentuată (fig. 34/4; 35/1; 36/3), și rectangulare, de cele mai multe ori, tot cu asimetrie slab evidențiată (fig. 33/3; 35/2, 4; 36/1, 5), dar și cu bombare pronunțată a uneia din suprafețe (fig. 36/2, așa-numitul pseudo-calapod). La o asemenea teslă masivă (fig. 36/1) se remarcă o scobitură, practică pe fața mai bombată, probabil pentru o mai bună prindere a piesei în coadă.

Dălţile sunt piesele cele mai îngrijit lucrate şi singurele la care mai apare forma de calapod autentic (fig. 33/2, 4). O altă daltă, de mari dimensiuni, are o formă trapezoidală alungită şi profilul biconvex, uşor asimetric (fig. 33/1).

De asemenea, în cadrul utilajului litic, trebuie menţionate: *râşniţele de mână*, lucrate din gresie nisipoasă, de formă rectangulară sau poligonală (fig. 24/1-2; 25/1) şi mai rar ovale, având, în majoritatea cazurilor, feţele de lucru albiate; *nicovalele* (fig. 27/1) şi *frecătoarele* de mai mici sau mai mari dimensiuni (fig. 25/2-3).

La rândul său, utilajul litic şlefuit prezintă multe analogii cu piesele similare descoperite în celelalte staţiuni Precucuteni III, cercetate în România, R. Moldova şi Ucraina²³.

Obiectele de os sunt relativ numeroase, situându-se, din punct de vedere cantitativ, pe locul al treilea, după ceramică şi piese litice. Totuşi, este imposibil de estimat numărul obiectelor de os, întrebuiţate de locuitorii din această aşezare, deoarece multe vârfuri ascuţite, rezultate din spargerea intenţionată a oaselor, puteau fi utilizate şi ca străpungătoare, chiar fără o prelucrare prealabilă, situaţie asemănătoare cu cea a aşchiilor de silex.

De aceea, în prezentarea uneltelor de os, vom lua în considerare doar piesele care au urme evidente de şlefuire, obţinută intenţionat, în procesul de confecţionare a unor artefacte eficiente sau datorate folosirii acestora în activităţile productive.

Cele mai importante unelte de os sunt *şlefuitoarele*, realizate, de regulă pe metatarsiene şi metacarpene de bovidae (fig. 40/1-2; 41/1-3; 42/2). Aceste piese prezintă de la unu până la patru planuri de utilizare, albiate spre canalul medular al osului suport. Unele şlefuitoare au fost atât de intens folosite încât albierea a atins canalul medular, piesele respective fragmentându-se, de regulă, în zona mediană (fig. 40/1; 41/1). Câteodată, şlefuitoarele s-au rupt şi în alte zone, aşa cum se observă în cazul piesei din fig. 47/1, care prezintă urme de uzură asemănătoare ca la alte obiecte similare. Nu excludem nici posibilitatea ca această ultimă piesă să fi fost intenţionat reamenajată ca un şlefuitor cu mâner.

Rolul acestor piese, intens întrebuiţate, nu a fost încă elucidat, deşi s-au emis, până acum, mai multe ipoteze: netezirea şi lustruirea ceramicii (S.A. Semenov, R. Vulpe); prelucrarea lemnului (J. Neustupný); Şlefuirea uneltelor de os (J. Banner) sau a celor de piatră (S. Marinescu-Bîlcu)²⁴. Mai recent, pe baza unor observaţii traseologice, s-a exprimat opinia că aceste piese au servit la prelucrarea pieilor de animale (netezire şi înmuiere) în vederea confecţionării obiectelor de îmbrăcăminte şi de interior²⁵.

În lipsa unor studii traseologice amănunţite asupra şlefuitoarelor descoperite la Târgu Frumos, nu putem exprima, în momentul de faţă, o opinie tranşantă, dar prezenţa pe acestea a unor striuri evidente, verticale şi orizontale²⁶, pledează pentru o întrebuiţare multifuncţională, deoarece osul, prin frecare prelungită, are capacitatea de a şlefui diferite materiale, chiar aparent dure, în mai multe etape tehnologice.

Aşa cum s-a mai subliniat²⁷, asemenea piese vor continua să mai fie utilizate în prima fază (A) a culturii Cucuteni²⁸, ca o dovadă a continuităţii, şi pe plan tehnologic, între cele două civilizaţii.

Între materialele osteologice descoperite la Târgu Frumos, se individualizează câteva *astragale*, parţial *şlefuite*, asemănătoare cu piesele din aşezările de la Târpeşti şi Trudeşti-Ghigoieşti²⁹.

O categorie mai numeroasă de piese osteologice este reprezentată de *străpungătoare* (*împungătoare*), lucrate din oase întregi subţiri şi lungi, tubulare, cu secţiunea rotundă (fig. 42/8-9; 46/3-9) sau despicate longitudinal (fig. 42/3-7; 46/4-8, 10-15), având capătul proximal păstrat în stare naturală sau prelucrat cu atenţie, obţinându-se vârfuri deosebit de eficiente.

Unele străpungătoare, confecţionate din oase relativ masive, cu o lungime mai mare, puteau fi, eventual, folosite şi ca mici pumnale, mai ales pentru străpuns (fig. 42/3; 46/6-9).

Pumnale propriu-zise pot fi considerate piesele realizate din oase de mari dimensiuni, cu partea activă atent șlefuită și chiar ascuțită (fig. 43/1-3), prezentând, în aceste cazuri, analogii cu obiectele asemănătoare de la Târpești³⁰.

Despre *ace* autentice, cu ureche, se poate vorbi doar într-un singur caz (fig. 46/2). Masivitatea acestei piese ne sugerează că a fost întrebuințată pentru coaserea pieilor și a țesăturilor groase.

O piesă deosebită, unică până în prezent, este o *andrea* lungă de 19 cm, perfect șlefuită, cu capătul distal atent ascuțit iar cel proximal ușor îngroșat, în formă de măciulie (fig. 46/1). Această descoperire atestă practicarea împletitului de către femeile din această așezare. Este de remarcat faptul că ultimele două piese au fost găsite în umplutura gropii nr. 1, printre vestigiile dezafectate ale unei locuințe, datată în prima etapă de locuire sau la începutul celei de-a doua etape, când a fost săpată această mare groapă.

Săpăligi (sau poate *dălți*) pot fi considerate piesele lucrate din oase mai late, de mari dimensiuni (cu o lungime de aproximativ 15 cm), despicate longitudinal, având vârful în capătul distal, rotunjit prin șlefuire sau prin întrebuințare (fig. 42/1; 43/2). Este neîndoiebnic faptul că la capătul proximal aceste unelte erau prinse în cozi.

Spatule, de mici dimensiuni, au fost confecționate din oase despicate longitudinal, cu vârful ușor rotunjit prin șlefuire (fig. 47/5-6).

Din oase subțiri, tubulare, cu canalul medular neted, au fost realizate trei *mărgele* (fig. 47/2-4), descoperite la un loc în groapa nr. 14 și care au făcut parte dintr-un colier.

Defensele de mistreț fac parte din dentiția prelucrată, desprinse în plăcuțe longitudinale din caninii inferiori ai acestui animal, fiind intens folosite de locuitorii din așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos. Prelucrarea se făcea prin tăiere, abraziune, șlefuire și chiar perforare, existând cazuri când s-a păstrat și dinte întreg. Dintre cele aproximativ 25 de piese, lucrate în această materie primă, se remarcă: *cuțitașe-răzuitoare* (fig. 44/1, 3, 5, 6; 45/1, 3-6); *pandantive* (fig. 44/2) din care unul rupt chiar în dreptul perforației; *piese cu dublu vârf, lamele prefabricate*³¹.

Câteva *coarne de căprior* aveau vârful parțial șlefuit, aplatizat sau uzat, oblic, în urma întrebuințării lor ca străpungătoare sau în cadrul altor operații (eventual, mici șlefuitoare).

Dintre *coarnele de bovidee*, se remarcă o piesă cu baza retezată prin tăiere (fig. 43/4), fiind pregătit, probabil pentru a fi transformat în mâner de unealtă. Instrumentarul osteologic, din așezarea pe care o studiem, a avut o importanță deosebită în cadrul proceselor economico-productive, completându-l pe cel de silex, piatră, aramă și lut.

Piesele de aramă sunt reprezentate, deocamdată, prin 5 exemplare cu formă definită și 8 fragmente greu de determinat, din cauza stării de conservare.

Dintre piesele întregi sau parțial întregi, se evidențiază *străpungătoarele (sule)*, lucrate din tije scurte de aramă, prin batere obținându-se o secțiune rotunjită în dreptul vârfului (fig. 37/1-2). Tot unui străpungător, pare să-i aparțină fragmentul din fig. 37/6, care prezintă, însă, o secțiune ușor ovală, care se poate datora unei coroziuni mai accentuate.

Unor unelte, probabil *lame de cuțitașe* (?), le aparțin și fragmentele de mici dimensiuni, cu secțiuni rectangulare și triunghiulare, descoperite în sectorul A, în diferite contexte arheologice (fig. 37/5, 7-8).

Unele piese de cupru sunt încadrate în categoria podoabelor. Astfel, merită a fi amintită o *verigă (inel ?)*, ușor ovală, confecționată din sârmă de cupru cu secțiune rotundă, având diametrul maxim de 12 mm (fig. 37/3). Probabil, unei *mărgele tubulare* îi aparțin două fragmente semicirculare de tablă (fig. 37/4).

Cea mai importantă piesă de aramă, descoperită, până acum, în așezarea precucuteniană de la Târgu Frumos, este o *brățară spiralică*, lucrată din tablă de cupru, având

o secţiune rectangulară şi grosimea de 1 mm. Este compusă din două spire deschise, capătul inferior este mai îngust (4,5 mm), iar cel superior mai lat (7 mm), prezentând o formă uşor ovală în plan orizontal ($D = 4,5 \times 4$ cm) (fig. 37/9).

Brăţări simple din tablă s-au descoperit la Lencăuţi³², spiralete în tezaurul de la Cărbuna³³, perpetuându-se în faza A a culturii Cucuteni, aşa cum se observă la Hăbăşeşti³⁴.

Mai trebuie amintite câteva fragmente amorfe de aramă, provenind de la unelte sau podoabe distruse.

Probabil, obiectele de aramă au fost aduse în mediul culturii Precucuteni prin relaţiile comerciale cu regiunile sudice, din aşa-numitul centru nord-tracic, fiind lucrate din cupru nativ, prin batere³⁵, aşa cum se observă şi în cadrul altor staţiuni aparţinând aceleiaşi civilizaţii³⁶. Nu este exclusă şi prelucrarea unor minereuri locale, mai ales dacă avem în vedere descoperirea unor piese de lut, care puteau servi, eventual, ca duză pentru foale (fig. 38/1).

Obiectele de lut ars, în afară de ceramică şi plastică, au fost confecţionate fie cu scop practic, ca unelte şi podoabe, fie ca imitaţii ale unor piese făcute din alte materiale.

Un obiect interesant îl reprezintă un *con* de lut, fragmentar, gol în interior, înalt de 10,5 cm, cu baza netedă ($D = 9,5$ cm) şi cu un orificiu la partea superioară (fig. 38/1); în lipsa unor analogii pentru această piesă, considerăm că, a putut servi ca o pâlnie primitivă sau poate chiar ca duză prin care se sufla aer în cuptoare, aşa cum sunt cunoscute pentru civilizaţia Cucuteni³⁷.

Ca podoabe, se pot menţiona două *mărgele* mici, perforate (fig. 38/2, 3), din care, una în formă de corn, descoperită în groapa nr. 1, care au constituit piese componente ale unor coliere.

Ca imitaţii, semnalăm replica în lut a unui *topor* plat, fragmentar, uşor trapezoidal (fig. 38/4), bine ars, în unele locuri până la roşu-cărămiziu şi un arsic-astragal de miel (fig. 38/5). Imitaţia de arsic, este una dintre cele mai vechi de acest fel³⁸, dacă nu chiar cea mai veche³⁹, denotând vechimea jocurilor ce s-au practicat cu aceste piese anatomice curioase⁴⁰, din care se vor naşte, probabil mai târziu, zarurile.

Surprinde, deocamdată, lipsa totală din descoperiri a *fusaiolelor* şi *greutăţilor* pentru războiul de ţesut, ceea ce concordă însă cu situaţia constatată şi în restul ariei precucuteniene⁴¹. Aşa cum s-a presupus, e posibil ca purtătorii acestei civilizaţii să fi realizat aceste piese necesare torsului şi ţesutului din lemn⁴². Nu excludem posibilitatea ca piesa conică din lut, amintită mai sus (fig. 38/1), să fi reprezentat, eventual, un tip aparte de greutate (făcându-se firului un nod, care se oprea în orificiul de la partea superioară a conului, având un diametru de circa 6 mm).

NOTE

14. D. Boghian, Senica Tudose, *op. cit.*, p. 150; E. Comşa, *Über die Verbreitung und Herkunft einiger von den jungsteinzeitlichen Menschen auf dem Gebiete Rumäniens verwendeten Werkstoffe*, in "Etkonyve-Szeged", 1966-1967, pp. 25-33.

15. D. Boghian, Senica Tudose, *op. cit.*, p. 150-151.

16. *Ibidem*, p. 150.

17. *Ibidem*, pp. 147-159.

18. D. Boghian, *Unele consideraţii asupra utilajului litic al comunităţilor Precucuteni-Cucuteni-Tripolie*, în *Cucuteni astăzi*, sub redacţia lui Gheorghe Dumitroaia şi Dan Monah, Piatra Neamţ, BMA, II, 1996, pp. 277-342 *passim*.

19. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 44-52; Eadem, *Târpeşti*, p. 27-28; Eadem şi M. Cărciumaru, A. Muraru, *Contribuţii la ecologia locuirilor pre- şi protoistorice de la Târpeşti*, în "Mem. Ant.", IX-XI, 1977-1979, pp. 45-47; V.G. Zbenović, *Rannyi etap tripol'skoj kultury na territorij Ukrainy*, Kiev, 1989, pp. 47-60.

20. Situația este similară cu cea întâlnită și în alte așezări Precucuteni III (Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 48; Eadem, *Târpești*, p. 28)
21. E. Comșa, *Date despre unelte de piatră șlefuită din epoca neolitică și din epoca bronzului de pe teritoriul României*, în "SCIV", 23, 2, 1972, p. 253; N. Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea tipologiei și evoluției pieselor de piatră șlefuită cu tăiș din cultura Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în "Buletin Științific", Institutul de Învățământ Superior Suceava, 1983, p. 23.
22. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1983, p. 23, 28.
23. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 47-49; V. Ia. Sorochin, *Culturile eneolitice din Moldova*, în "Thraco-Dacica", XV, 1-2, 1994, p. 68-69; V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, pp. 60-67; D. Boghian, *op. cit.*, în *Cucuteni aujour'd'hui*, Piatra Neamț, 1996, pp. 307-311.
24. Alexandrina D. Alexandrescu, *Șlefuitoare de os neolitice*, în "SCIV", 12, 2, 1961, pp. 339-343; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 42-43, 46, 50 cu discutarea opiniilor exprimate anterior.
25. V. Ia. Sorochin, *Orudija truda i hoziaistvo plemen srednego Tripol'ja Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurecija*, Chișinău, 1991, p. 138-139.
26. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 42, 46.
27. *Ibidem*, p. 52.
28. La exemplele cunoscute anterior pentru civilizația Precucuteni-Tripolie A (Luka Vrublevtkaja și Aldeni, *ibidem*, notele 54-55 și Okopy, V.G. Zbenović, *op.cit.*, 1989, p. 68, fig. 41/15), putem cita piesele cucuteniene, descoperite la Drăgușeni, jud. Botoșani (Alexandra Bolomey, Silvia Marinescu-Bîlcu, *Industria osului în așezarea cucuteniană de la Drăgușeni-Ostrov*, în "SCIVA", 39, 4, 1988, p. 347-348) și Preutești, jud. Suceava (N. Ursulescu, *Cercetările arheologice din 1978 de la Preutești - "Haltă"*, în "Materiale", XIII, 1979, p. 42, fig. 6).
29. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 50, fig. 24/7-8, 10.
30. *Ibidem*, p. 50, fig. 23/11; 24/1, 6; 25/15.
31. Materialul va face obiectul unui studiu special, elaborat împreună cu prof. Jean-Marie Cordy de la Universitatea din Liege.
32. V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, p. 74, fig. 44/12.
33. G.P. Sergheev, *Rannetripol'skij klad u s Kărbuna*, în "SA", 1963, 1, pp. 135-151; V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, p. 75.
34. Vi. Dumitrescu și colab. *Hăbășești. Monografie arheologică*, Ed. Academiei, București, 1954, pp. 435-441, fig. 41/2-3 și pl. CXXIV/2-3.
35. N.V. Ryndina, *Drevneișee metallobraboťvajușee proizvodstvo Vostočnoj Evropy*, Moskva, 1971, p. 83; E.N. Cernych, *Gornoe delo i metalurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofia, 1978, pp. 88, 264.
36. V.G. Zbenović, *op. cit.*, 1989, pp. 72-75; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 51.
37. M. Brudiu, *O străveche inovație tehnică - foalele - descoperită la Crasnaleuca, comuna Coțușca, județul Botoșani*, în "Hierasus", VI, 1986, pp. 7-13.
38. Piesa a fost descoperită între dărămăturile bordeiului nr. 1, cercetat în 1990, în preajma vetrei (fig. 5).
39. N. Conovici, *Obiecte pentru cult și magie de la Piscul Crăsani*, în "Pontica", XXVII, 1994 (1996), p. 64-65, fig. 9/75, menționează următoarele imitații de astragale, realizate din alte materiale: o piesă din aur, reprezentând un astragal de miel, descoperită în cel mai bogat mormânt simbolic (nr. 36) din necropola calcolitică de la Varna, puțin posterioară stațiunii de la Târgu Frumos (a se vedea și J. Lichardus, *Handwerker und Handwerkerstand in der fruhen Kupferzeit, am Beispiel des Karanovo VI - Gumelnița Kulturverbandes*, în *Interactions and Acculturation in the Mediterranean*, edited by Jan G.P. Best and Nanny M.W. de Vries, Amsterdam, 1982, II, p. 202 și nota 29); o imitație de lut a unui astragal de vită, datând din perioada greacă (expus în Muzeul de Arheologie din Sofia); o imitație de lut a unui astragal de miel, perforat, descoperită în așezarea getică de la Piscul Crăsani. Pe lângă aceasta, semnalăm și existența unei greutăți grecești de bronz, în formă de astragal, datând de la începutul secolului al V-lea î. Chr. (Kunsthistorische Museum din Viena, sala a XII-a parter, nr. inv. VI-3075).
40. V.I. Markevič, *Pozdnetripol'skie plemena Severnoj Moldavij*, Chișinău, 1981, p. 171.
41. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni...*, pp. 44, 47, 51-52.
42. *Ibidem*, p. 47.

RÉSUMÉ

Dans la deuxième partie de cette étude, les auteurs présenteront l'outillage lithique, en os et corne, en cuivre et quelques pièces en argile cuite, découvertes dans les premières cinq campagnes de fouilles archéologiques (1990-1994), dans l'établissement Precucuteni III de Târgu Frumos - "Baza Pătule".

Ainsi, les outils et les armes en silex ont été travaillées sur place, dans certains "ateliers", étant utilisées comme matières premières: le silex de Prut (80%), de Dniestr (15%), du Plateau Central de la Moldavie, de Vrancea, menilithes, quartzites, jaspes, grès glauconitiques, pendant que pièces en silex balkanique ont été apportées, dans le milieu précucutenien, comme produits finis des zones méridionales.

Parmi les produits lithiques taillés nous pouvons mentionner: les lames retouchées ou sans retouches, les lames à encoche retouchée, lames à troncature retouchée, grattoirs sur lames et éclats - simples et doubles (droits, latéraux, demi-circulaires), perçoirs et pointes, pièces de faucille, burins outils composés comme grattoir - burin, pointes de fleches, noyaux dans des différents degrés de degrossissage (fig. 26-32).

Comme outils en pierre polie et perforée, travaillés en silicilithes, marne, schistes, grès, il faut mentionner: les haches perforées avec brisure dans la zone de la perforation, haches à proprement dites, herminettes et ciseaux trapezoidales et rectangulaires, avec le profil symétrique (biconvexe) ou asymétrique (plan-convexe), moulins à bras, broyeur (frotteurs) enclumes et percuteurs (fig. 24-25; 27/1; 33-36).

Les objets en os sont représentés par polisseurs, réalisés, de règle, sur métatarsiens et métacarpiens de bovinés (fig. 40/1-2; 41/1-3; 42/2), astragales polis, perçoirs (fig. 42/3-9; 46/3-15), poignards (43/1, 3), aiguilles (fig. 46/2), une aiguille à tricoter (fig. 46/1), serfouettes (fig. 42/1; 43/2), spatules (fig. 47/5-6, défenses de sanglier auxquelles ont été confectionnés: petits couteaux-raclours, perçoirs, pendentifs, lamelles (fig. 44-45). De même, quelques cornes de chevreuil ont été découvertes, utilisées comme perçoirs et une corne de bovine coupée (fig. 43/4).

Parmi les pièces en cuivre nous pouvons englober: perçoirs (alènes) (fig. 37/1-2, 6), lames pour petits couteaux (fig. 37/5, 7-8), une virole (fig. 37/3), une perle tubulaire (fig. 37/4), un bracelet bispiralé en tôle (fig. 37/9) et quelques fragments amorphes. On remarque le bracelet - l'une de plus anciennes pièces en spirale, connue jusqu'à présent dans l'énéolithique de Roumanie.

En argile cuite, en dehors de céramique et plastique, ont été confectionnées un cône utilisé soit comme entonnoir, soit comme ajustage (fig. 38/1), deux perles (fig. 38/2-3), et quelques imitations: une hache plate, trapezoidale (fig. 38/4), un osselet-astragale d'agneau (fig. 38/5). Ils manquent, pour l'instant, les fusaiolles et les poids pour métier à tisser.

Legenda figurilor / Légende des figures

Fig. 26. Tabel cu piesele cioplite din silex descoperite la Târgu Frumos în campaniile 1993-1994 (Tableau avec les pièces taillées en silex découvertes à Târgu Frumos dans les campagnes 1993-1994)

Fig. 27. Târgu Frumos "Baza Pătule": nicovală din gresie dură (1), percutoare (2-3) și nuclee de silex (4-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": enclume en grès dur (1), percuteurs (2-3) et noyaux en silex (4-6))

Fig. 28. Târgu Frumos "Baza Pătule": nuclee de silex, realizate ca percutoare (1-3) (Târgu Frumos "Baza Pătule": noyaux en silex, réalisés comme percuteurs (1-3))

Fig. 29. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți pe așchii masive de silex (1-3), racloar-daltă (4) și daltă pe capăt de lamă (5) (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciselets sur éclats en silex (1-3), racloir-ciseau (4) et ciseau sur bout de lame (5))

Fig. 30. Târgu Frumos "Baza Pătule". Lame de silex neretușate dar cu urme de utilizare (1-6), cu o latură retușată (7-8), cu scobitură (9-10), străpungătoare (11-12), vârfuri (13-14), piesă componentă de secară (15), microlamă cu o latură zimțată (16). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Lames en silex sans retouches, mais avec traces d'utilisation (1-6), à un côté retouché (7-8), à encoche (9-10), percuteuses (11-12), pointes (13-14), pièce de faucille (15), lame microlithique à un côté denticulé (16))

Fig. 31. Târgu Frumos "Baza Pătule". Gratoare de silex: pe capăt de lamă (1, 3-5) și pe așchii (6-11), gratoar-dublu (2), gratoar-burin (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Grattoirs en silex: sur bout de lame (1-5) et sur éclats (6-11); grattoir double (2), grattoir-burin (9))

Fig. 32. Târgu Frumos "Baza Pătule". Așchii de silex: străpungătoare-burin (1-2), microvârfuri (3-4), răzuitoare masivă (5) și răzuitoare pe scobitură (6-7), așchie de decorticare (8). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Eclats en silex: percuteuses-burin (1-2), pointes microlithiques (3-4), racloir massif (5) et racloirs sur creux (6-7), éclat de decortication (8))

Fig. 33. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți șlefuite din silicolit (1-2, 4), teslă (3) și topor perforat din sist verzui (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciseaux polis en silicolithe (1-2, 4), herminette (3) et hache perforée en schiste verdâtre (5))

Fig. 34. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plate (1-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches plates polies (1-5))

Fig. 35. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite cu una sau ambele laturi arcuite (1-4). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies a un côté ou tous les deux côtés arqués (1-4))

Fig. 36. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plan-convexe (1-3), și lenticulare (4-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies plane-convexées (1-3) et lenticulaires (4-5))

Fig. 37. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de cupru: străpungătoare (1-2), verigă (3), mărgică tubulară (4), fragmente de cuțitașe (5-8), fragmente nedeterminabile (6-7), brățară cu dublă spirală (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en cuivre: perceuses (alènes) (1-2), anneau (bague) (3), perle tubulaire (4), fragments de petits couteaux (5, 8), fragments indéterminés (6-7), bracelet bispiralé (9))

Fig. 38. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte din lut ars: pâlnie (duză?) (1), mărgel (2-3), imitație de topor (4), imitație de astragal (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en argile cuites: entonnoir (ajutage ?) (1), perles (2-3), imitation de hache (4), imitation d'astragale (5))

Fig. 39. Târgu Frumos "Baza Pătule": fragmente de cozi de linguri (polonice) (1-5) și fragment de căuș-strecurătoare (6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": fragments de queues de cuillères (louches) (1-5) et fragment de casse-passoire (6))

Fig. 40. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-2). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-2))

Fig. 41. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-3). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-3))

Fig. 42. Târgu Frumos "Baza Pătule". Unelte de os: săpăligă (daltă?) (1), șlefuitor (2), spatulă (3), împungătoare (4-7), vârfuri șlefuite (8-9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Outils en os: serfiette (ciseau ?) (1), polisseur (2), spatule (3), perceuses (4-7), pointes polies (8-9))

Fig. 43. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de os și corn: pumnale (1, 3), săpăligă de os (2), corn cu baza retezată (4). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en os et corne: poignards (1, 3), serfiette en os (2), corne avec la base coupée (4))

Fig. 44. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))

Fig. 45. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))

Fig. 46. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte de os: andrea (1), ac (2), împungătoare și vârfuri de os (3-15). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en os: aiguille a tricoter (1), aiguille (2), perceuses et pointes en os (3-15))

Fig. 47. Târgu Frumos "Baza Pătule": lustruitor cu mâner (1), mărgel tubular (2-4) și spatule de os (5-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseur avec manche (1), perles tubulaires (2-4) et spatules en os (5-6).)

Fig. 26. Tabel cu piesele cioplite din silex descoperite în campaniile 1993-1994

Tableau avec les pièces taillées en silex découvertes dans les campagnes 1993-1994

Tipul pieselor	Număr piese	% din total	% din A sau B
A. Piese prelucrate	230	64%	100
I. LAME (ca unelte și suporturi)	175	48,6%	76%
1. retusate sau cu urme de utilizare	85	23,6%	37%
2. cu scobitura (encoche)	9	2,5%	4%
3. trapeze sau cu trunchiere retusată	3	0,83%	1,3%

4. lame denticulate	1	0,28%	0,4%
5. piese de secera (cu lustru)	2	0,56%	0,8%
6. gratoare	54	15%	23,5%
7. racloare	3	0,83%	1,3%
8. burine	10	2,78%	4,3%
9. strapungatoare	7	1,94%	3%
10. unealta compusa (gratoar-burin si razuitor pe scobitura)	1	0,28%	0,4%
II. ASCHII	53	14,7%	23%
1. razuitoare (daltite)	21	5,83%	9,13%
2. varfuri	18	4,98%	7,82%
3. gratoare	10	2,78%	4,35%
4. burine	4	1,11%	1,70%
III. NUCLEE PERCUTOARE	2	0,55%	0,80%
B. Piese neprelucrate	130	36%	100%
I. ASCHII (deseuri si rebuturi)	125	34,7%	96%
II. NUCLEE EPUIZATE	5	1,3%	4%
TOTAL GENERAL	360	100%	-

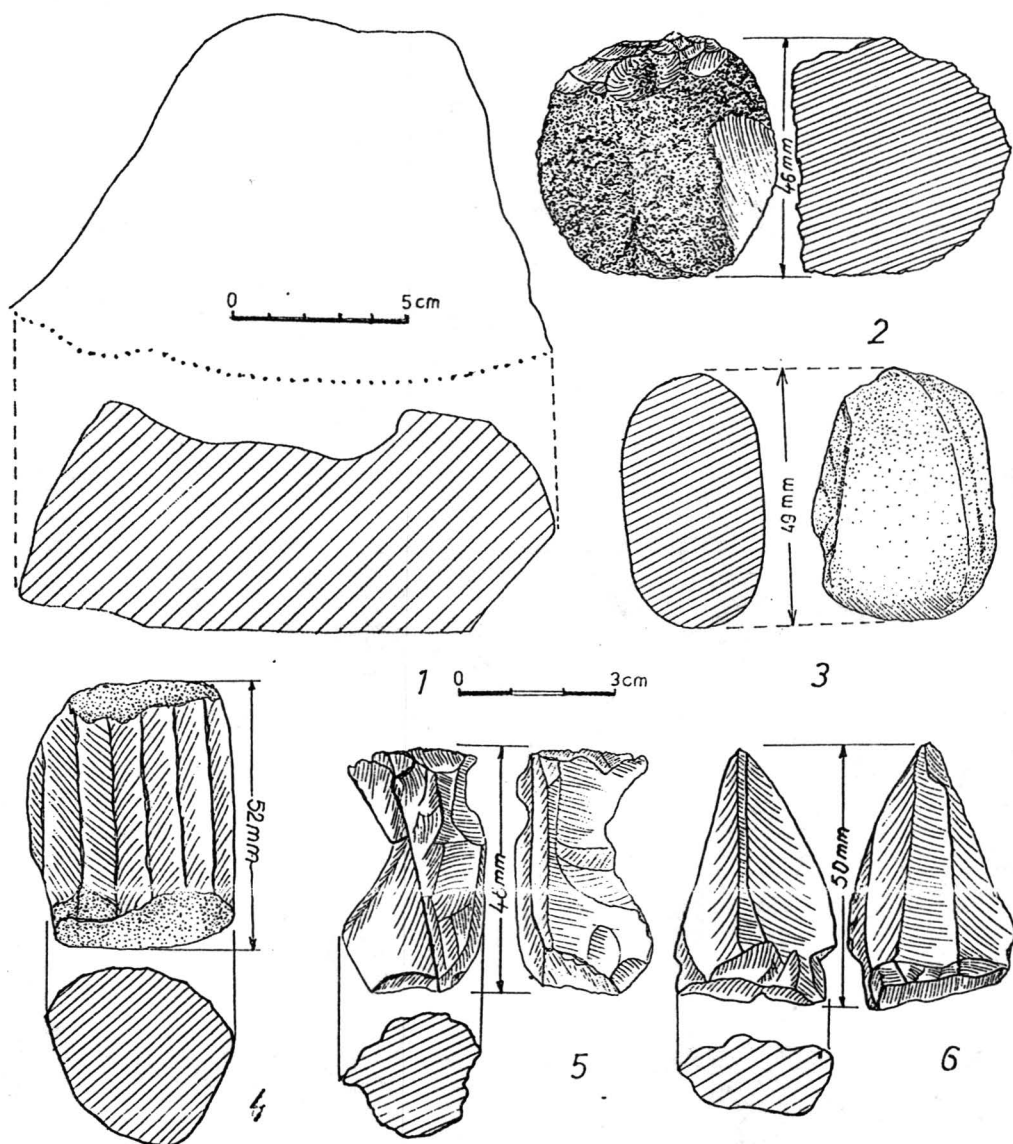

Fig. 27. Târgu Frumos "Baza Pătule": nicovală din gresie dură (1), percutoare (2-3) și nuclee de silex (4-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": enclume en grés dur (1), percuteurs (2-3) et noyaux en silex (4-6))

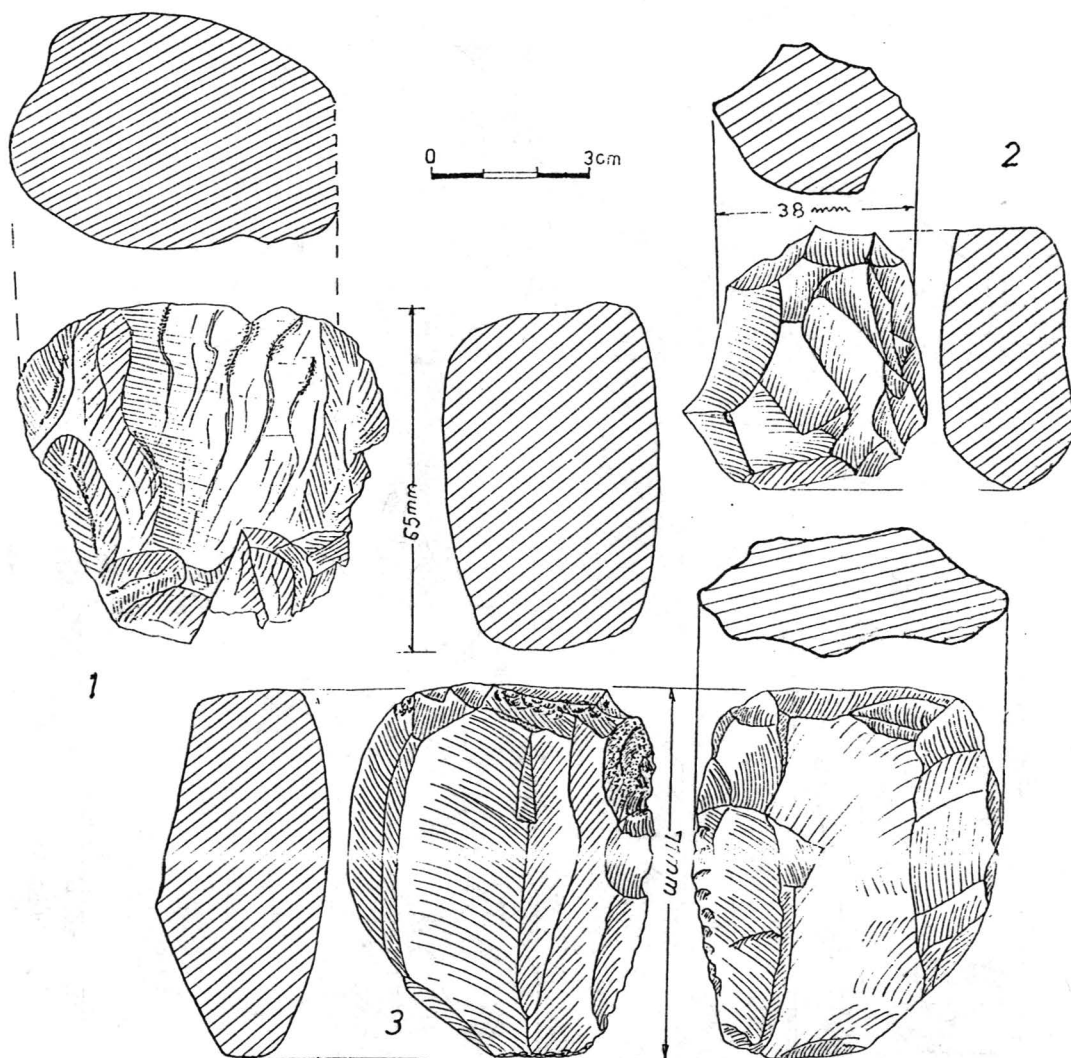

Fig. 28. Târgu Frumos "Baza Pătule": nuclee de silex, realizate ca percutoare (1-3) (Târgu Frumos "Baza Pătule": noyaux en silex, réalisés comme percuteurs (1-3))

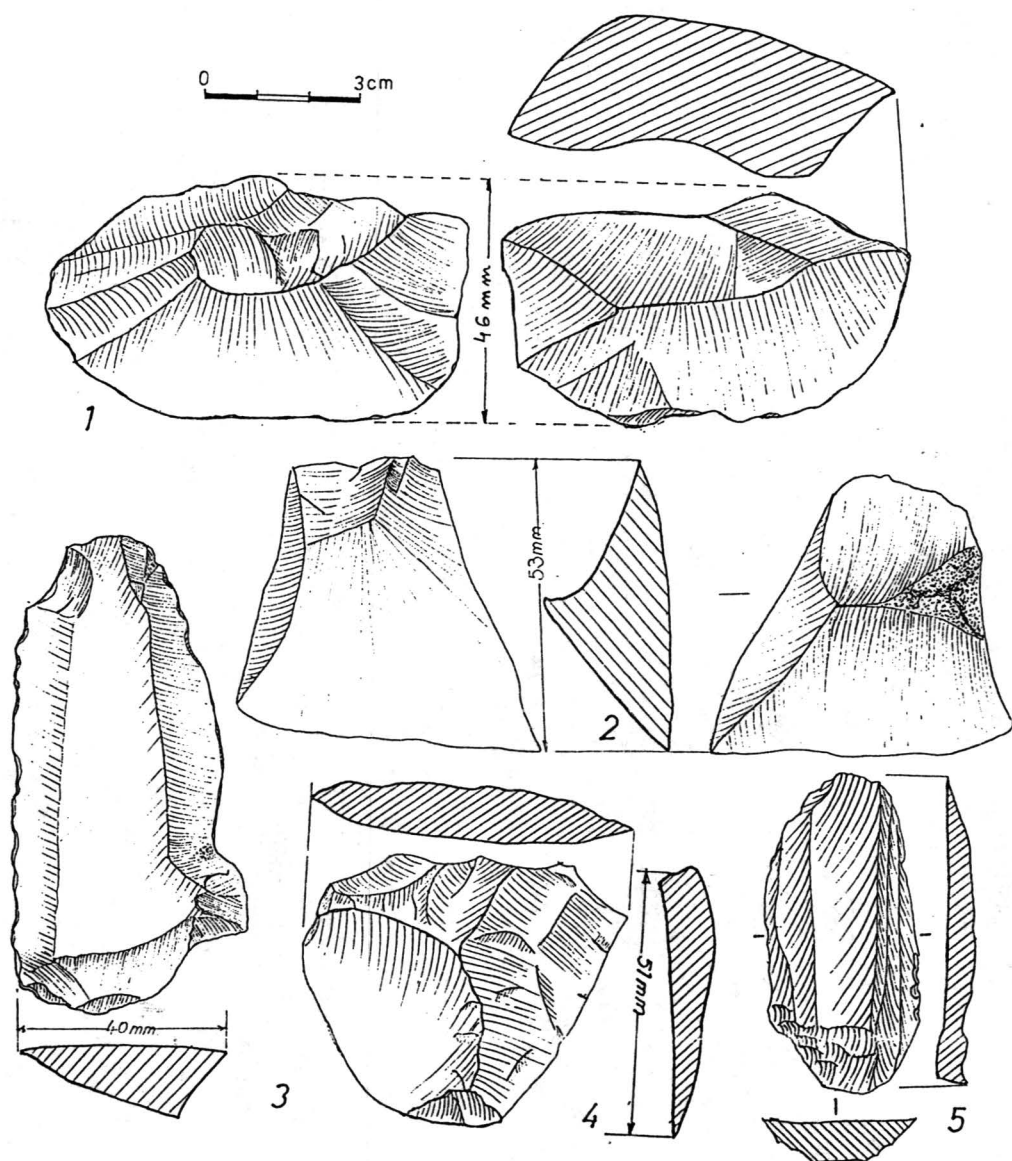

Fig. 29. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălțile pe aşchii masive de silex (1-3), racloar-daltă (4) şi daltă pe capăt de lamă (5) (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciselets sur éclats en silex (1-3), racloir-ciseau (4) et ciseau sur bout de lame (5))

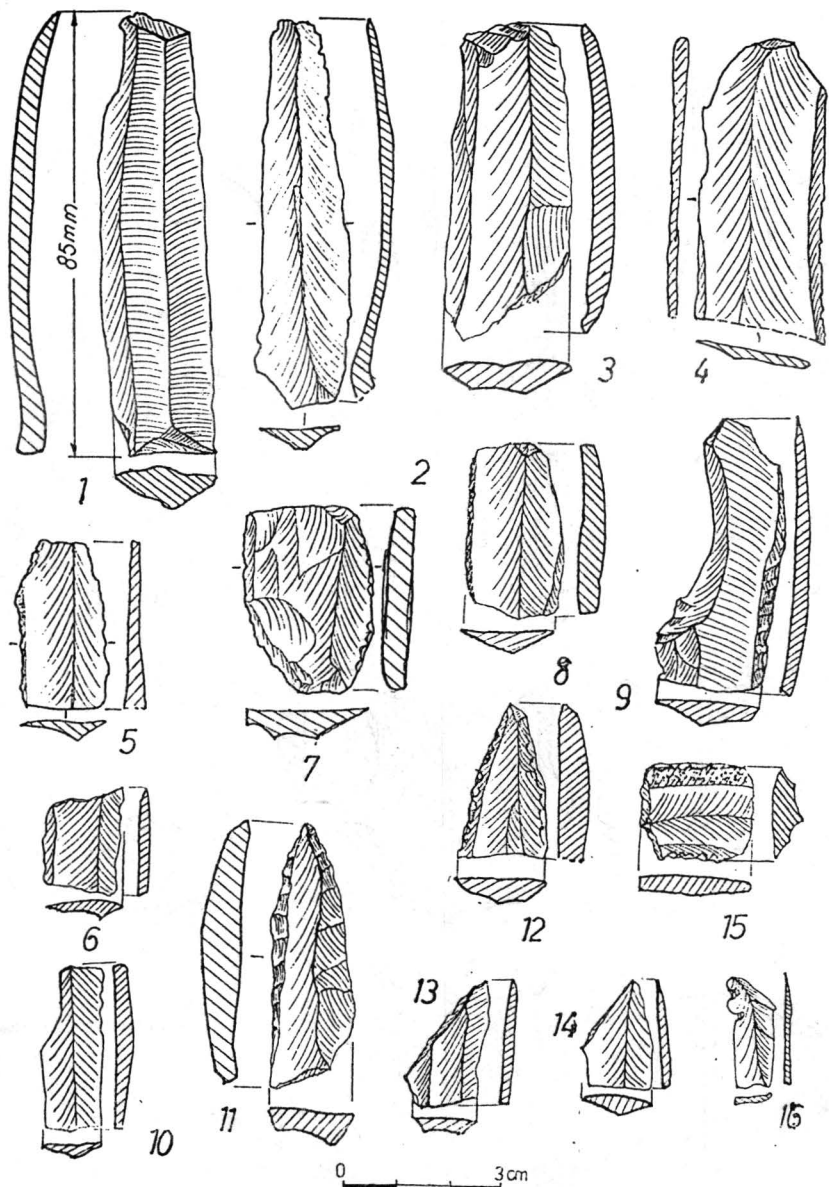

Fig. 30. Târgu Frumos "Baza Pătule". Lame de silex neretuşate dar cu urme de utilizare (1-6), cu o latură retuşată (7-8), cu scobitură (9-10), străpungătoare (11-12), vârfuri (13-14), piesă componentă de seceră (15), microlamă cu o latură zimţată (16). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Lames en silex sans retouches, mais avec traces d'utilisation (1-6), à un côté retouché (7-8), à encoche (9-10), perceuses (11-12), pointes (13-14), pièce de faucille (15), lame microlithique à un côté denticulé (16))

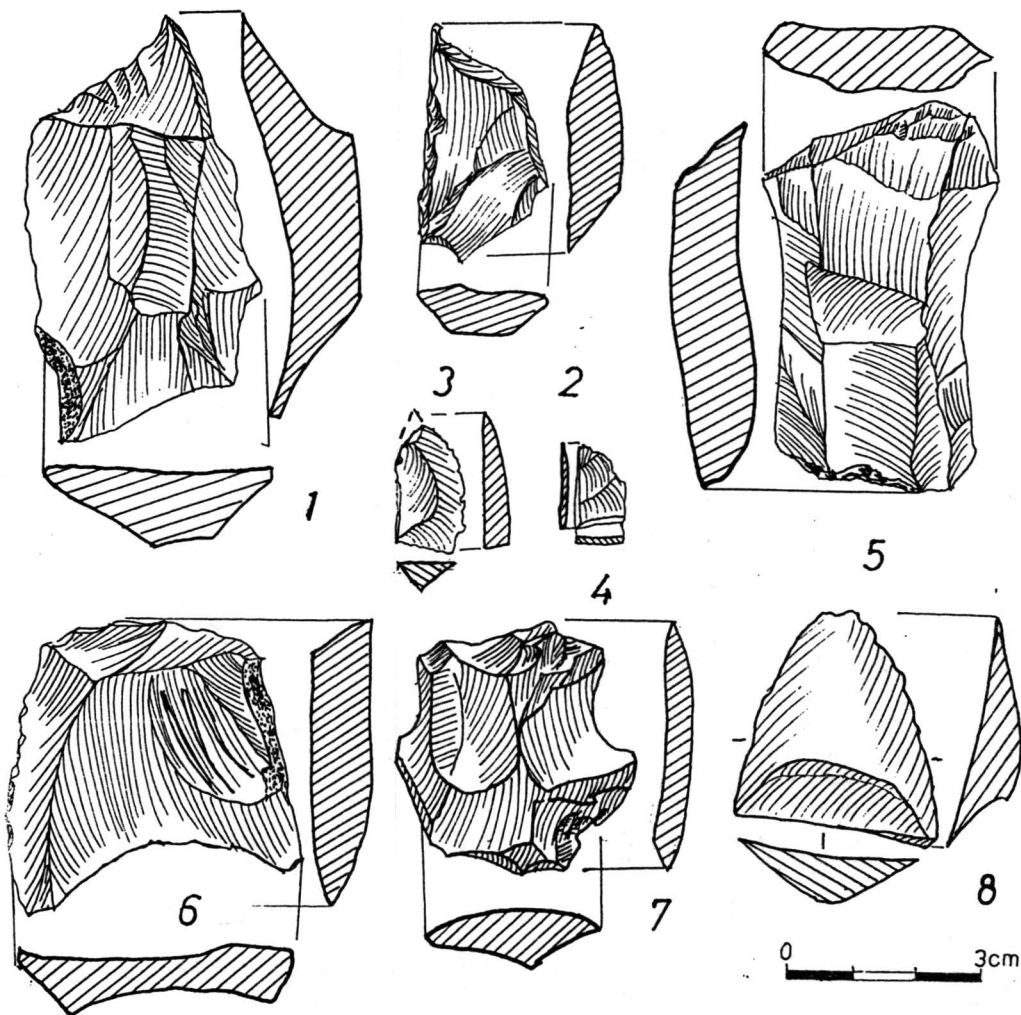

Fig. 31. Târgu Frumos "Baza Pătule". Gratoare de silex: pe capăt de lamă (1, 3-5) și pe așchii (6-11), gratoar-dublu (2), gratoar-burin (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Grattoirs en silex: sur bout de lame (1-5) et sur éclats (6-11); grattoir double (2), grattoir-burin (9))

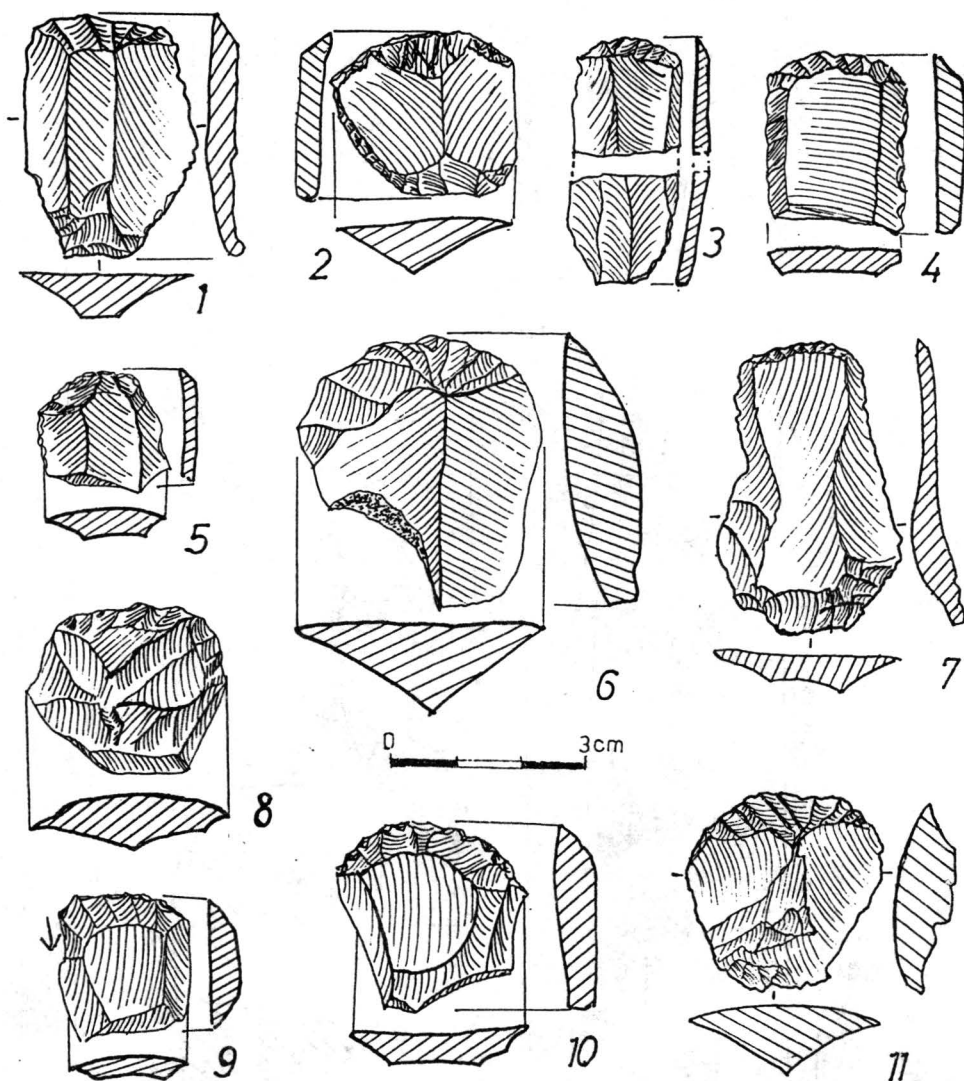

Fig. 32. Târgu Frumos "Baza Pătule". Aşchii de silex: străpungătoare-burin (1-2), microvârfuri (3-4), răzuitoare masivă (5) şi răzuitori pe scobitură (6-7), aşchie de decorticare (8). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Eclats en silex: perçuses-burin (1-2), pointes microlithiques (3-4), racloir massif (5) et racloirs sur creux (6-7), éclat de décortication (8))

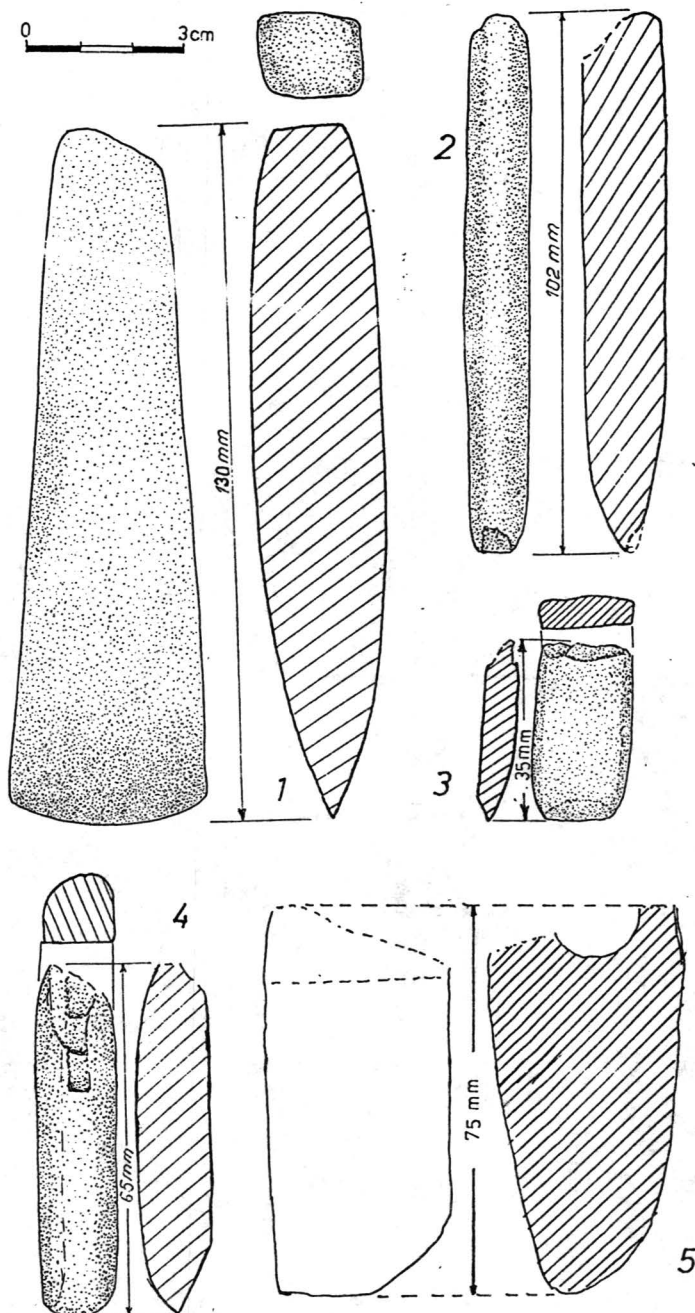

Fig. 33. Târgu Frumos "Baza Pătule": dălți șlefuite din silicolit (1-2, 4), teslă (3) și topor perforat din șist verzui (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": ciseaux polis en silicolithe (1-2, 4), herminette (3) et hache perforée en schiste verdâtre (5))

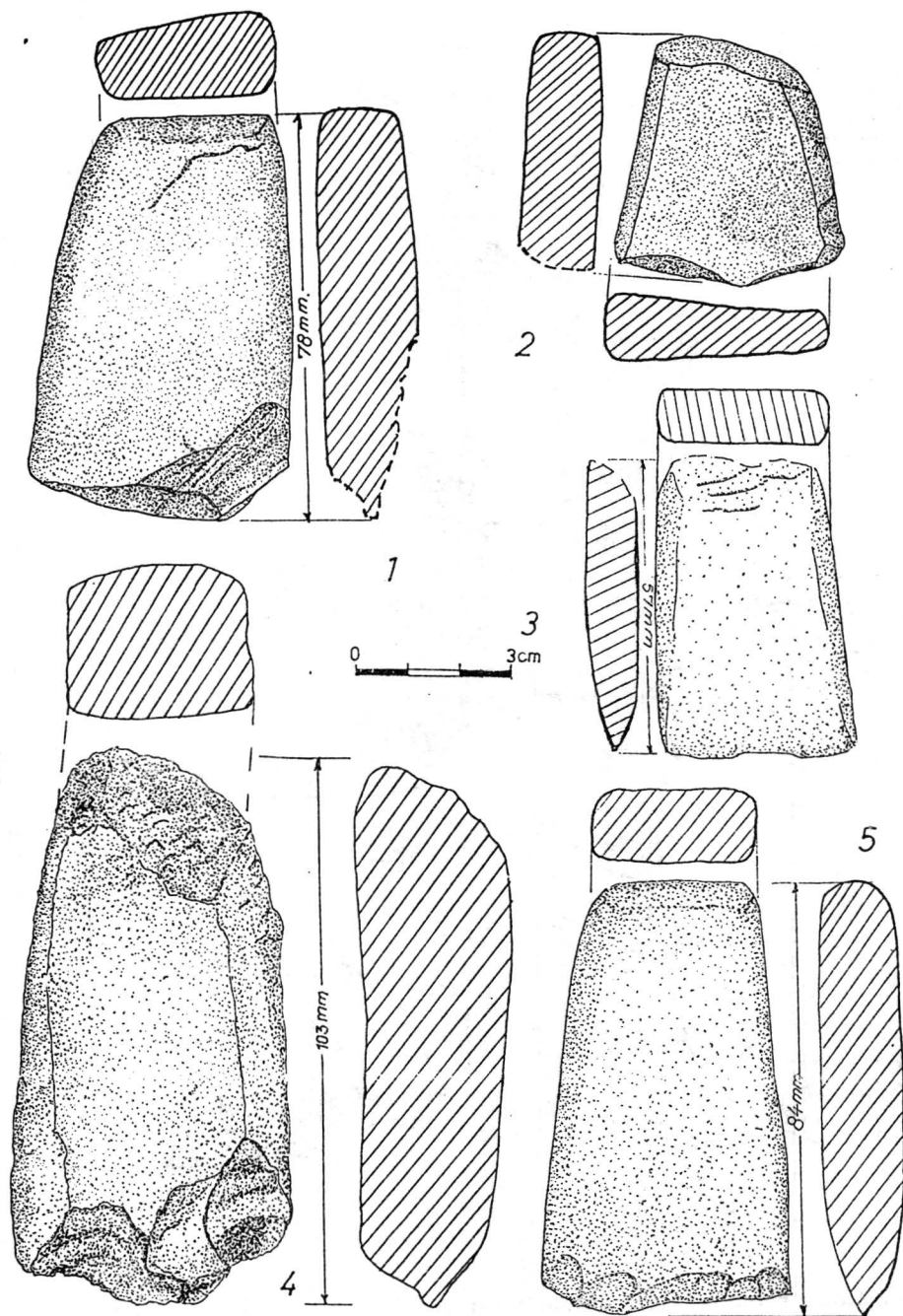

Fig. 34. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite plate (1-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches plates polies (1-5))

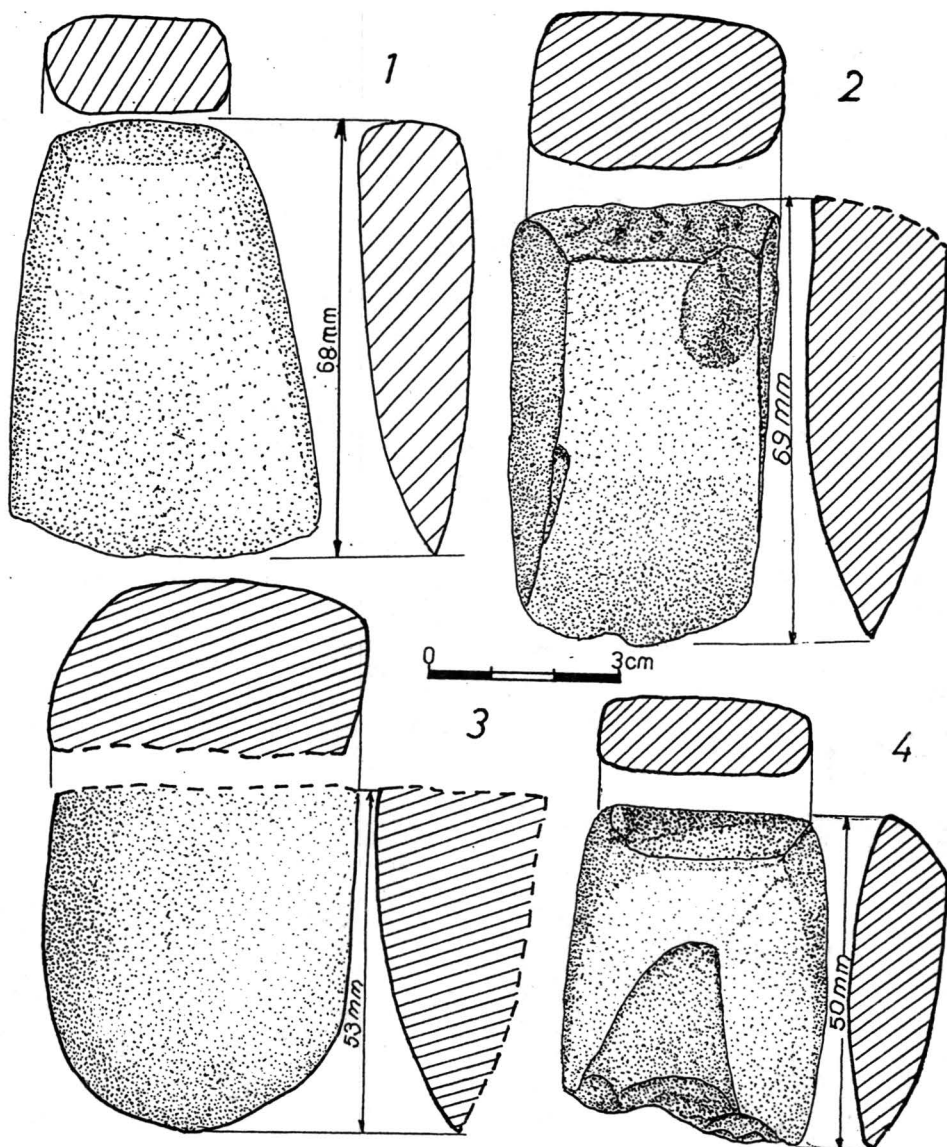

Fig. 35. Târgu Frumos "Baza Pătule": topoare șlefuite cu una sau ambele laturi arcuite (1-4). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies à un côté ou tous les deux côtés arcués (1-4))

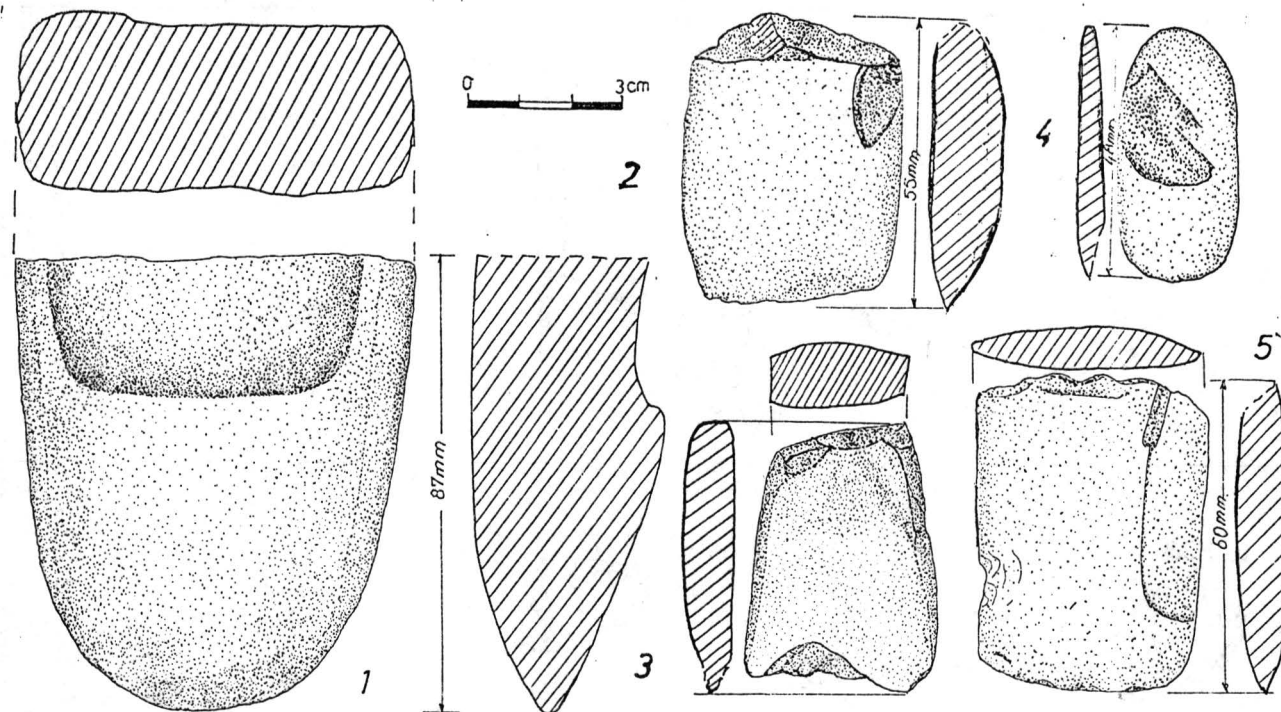

Fig. 36. Târgu Frumos "Baza Pătule"; topoare şlefuite plan-convexe (1-3), şi lenticulare (4-5). (Târgu Frumos "Baza Pătule": haches polies plane-convexées (1-3) et lenticulaires (4-5))

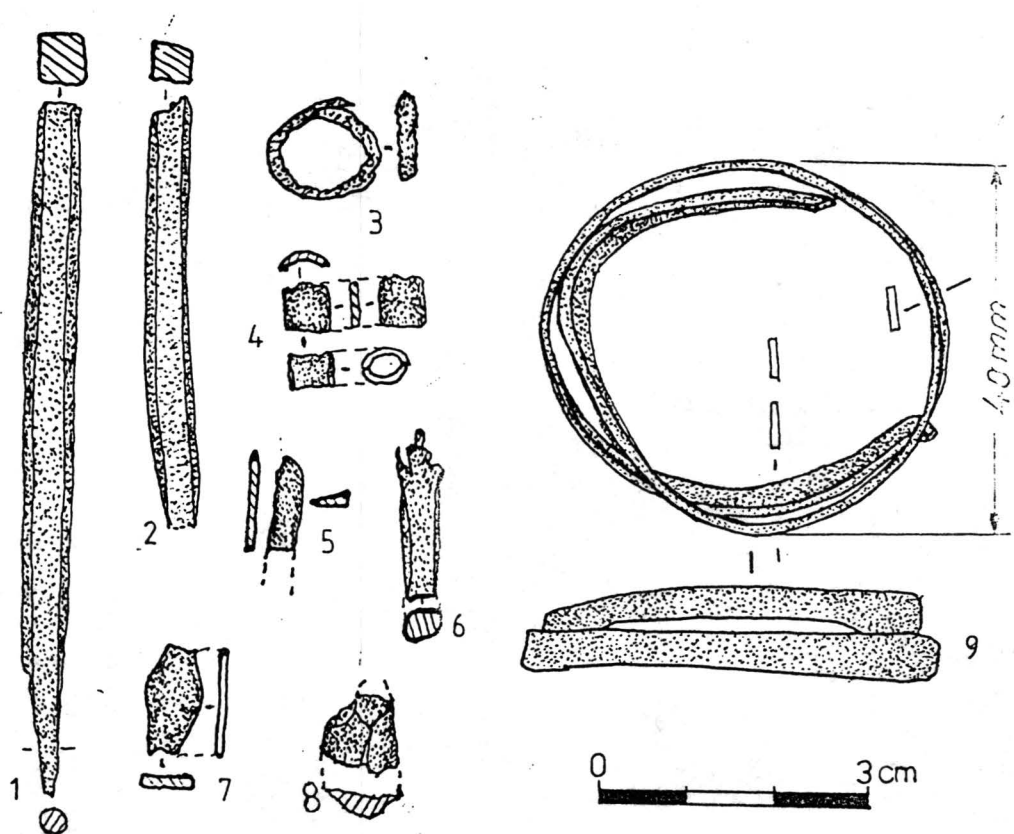

Fig. 37. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de cupru: străpungătoare (1-2), verigă (3), mărgică tubulară (4), fragmente de cuțitașe (5-8), fragmente nedeterminabile (6-7), brățară cu dublă spirală (9). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en cuivre: perceuses (alènes) (1-2), anneau (bague) (3), perle tubulaire (4), fragments de petits couteaux (5, 8), fragments indéterminés (6-7), bracelet bispiralé (9)

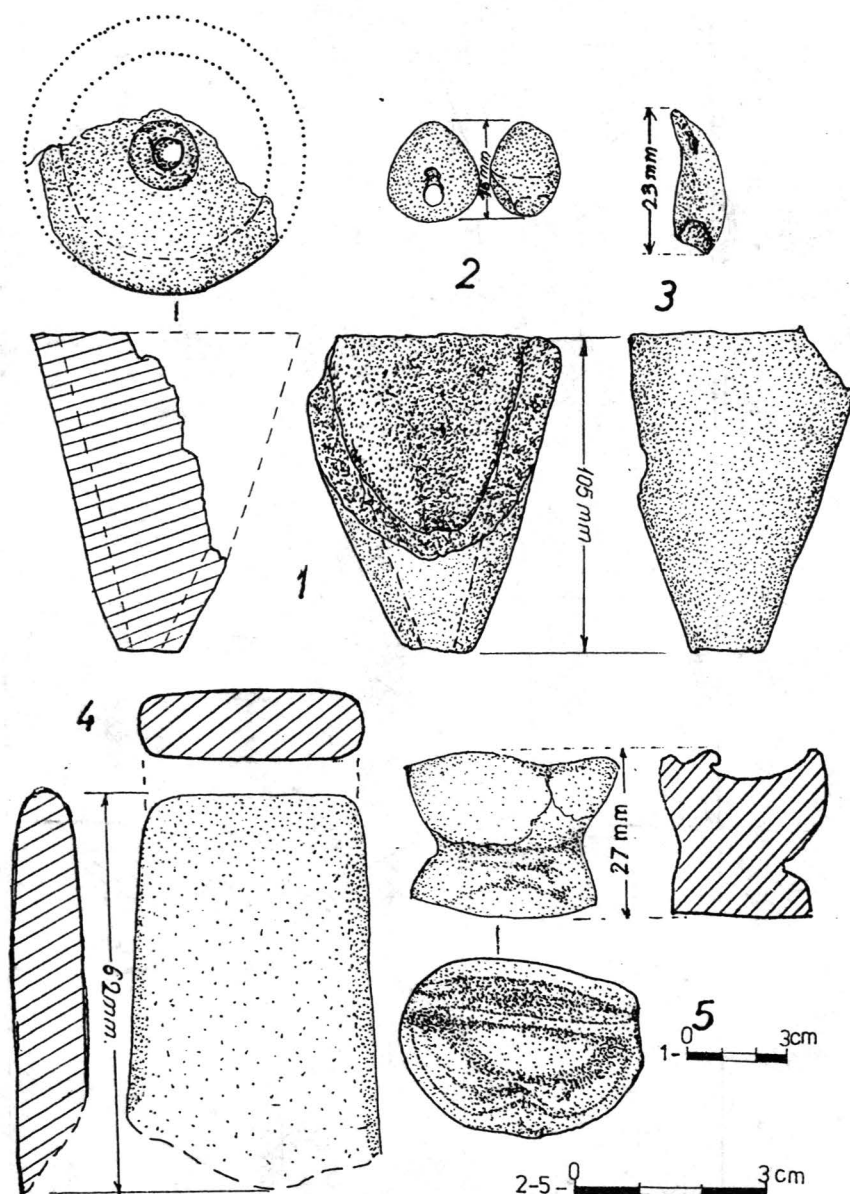

Fig. 38. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte din lut ars: pâlnie (duză?) (1), mărgele (2-3), imitație de topor (4), imitație de astragal (5). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en argile cuite: entonnoir (aju tage ?) (1), perles (2-3), imitation de hache (4), imitation d'astragale (5)

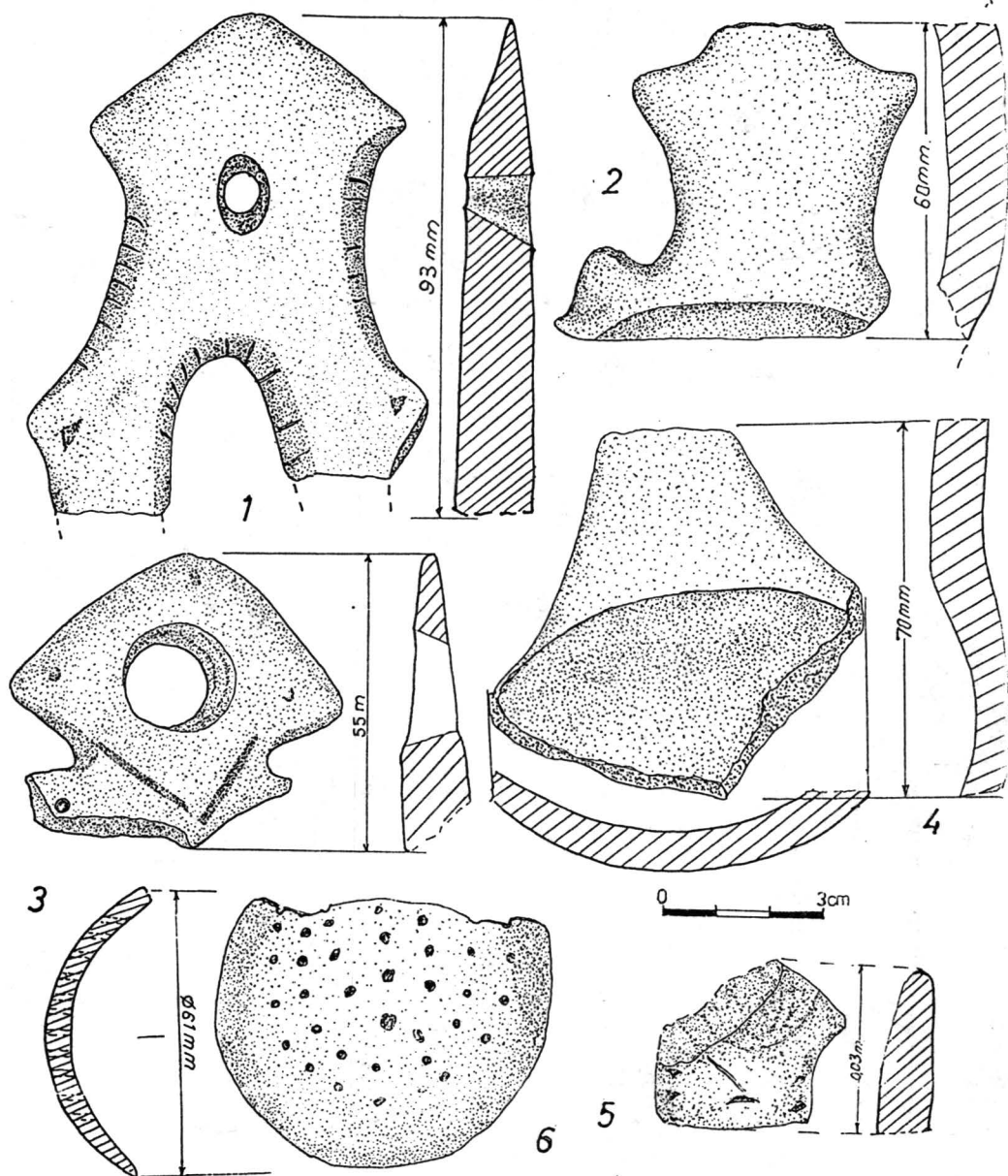

Fig. 39. Târgu Frumos "Baza Pătule": fragmente de cozi de linguri (polonice) (1-5) și fragment de căuș-strecurătoare (6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": fragments de queues de cuillères (louches) (1-5) et fragment de casse-passoire (6))

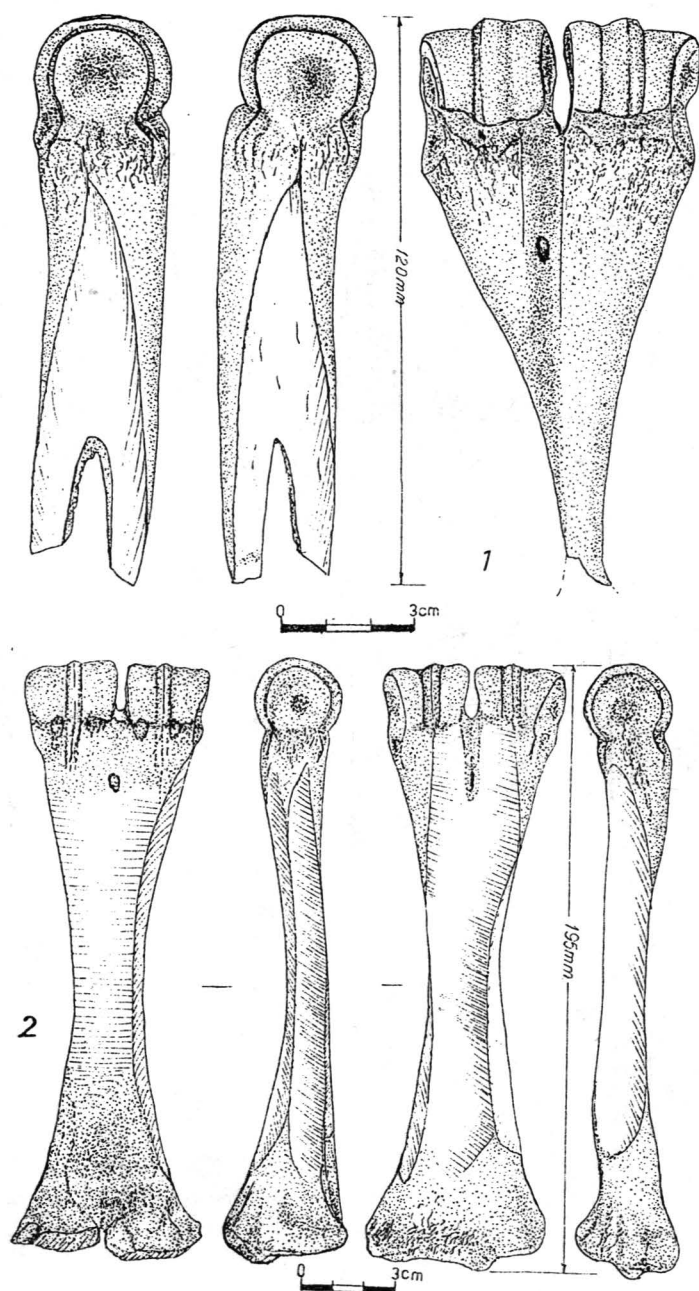

Fig. 40. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-2). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-2))

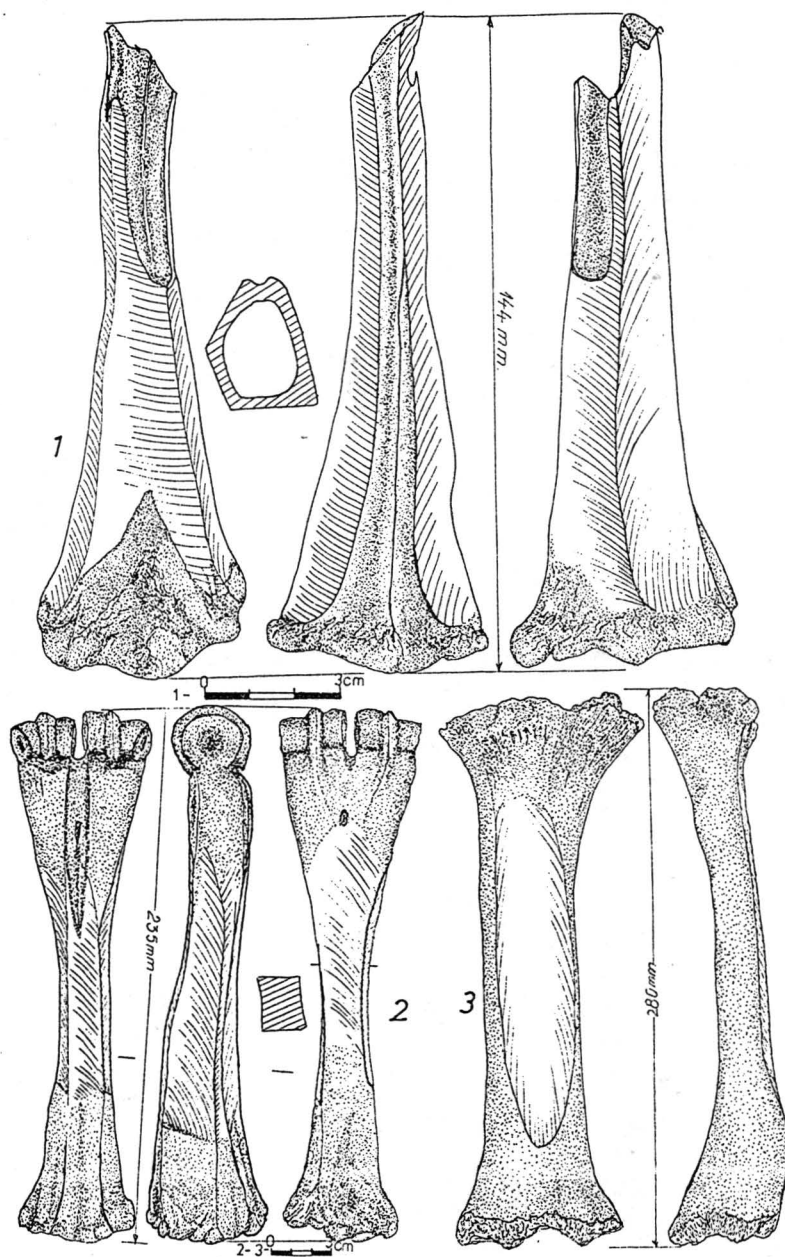

Fig. 41. Târgu Frumos "Baza Pătule": șlefuitoare de os (1-3). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseurs en os (1-3))

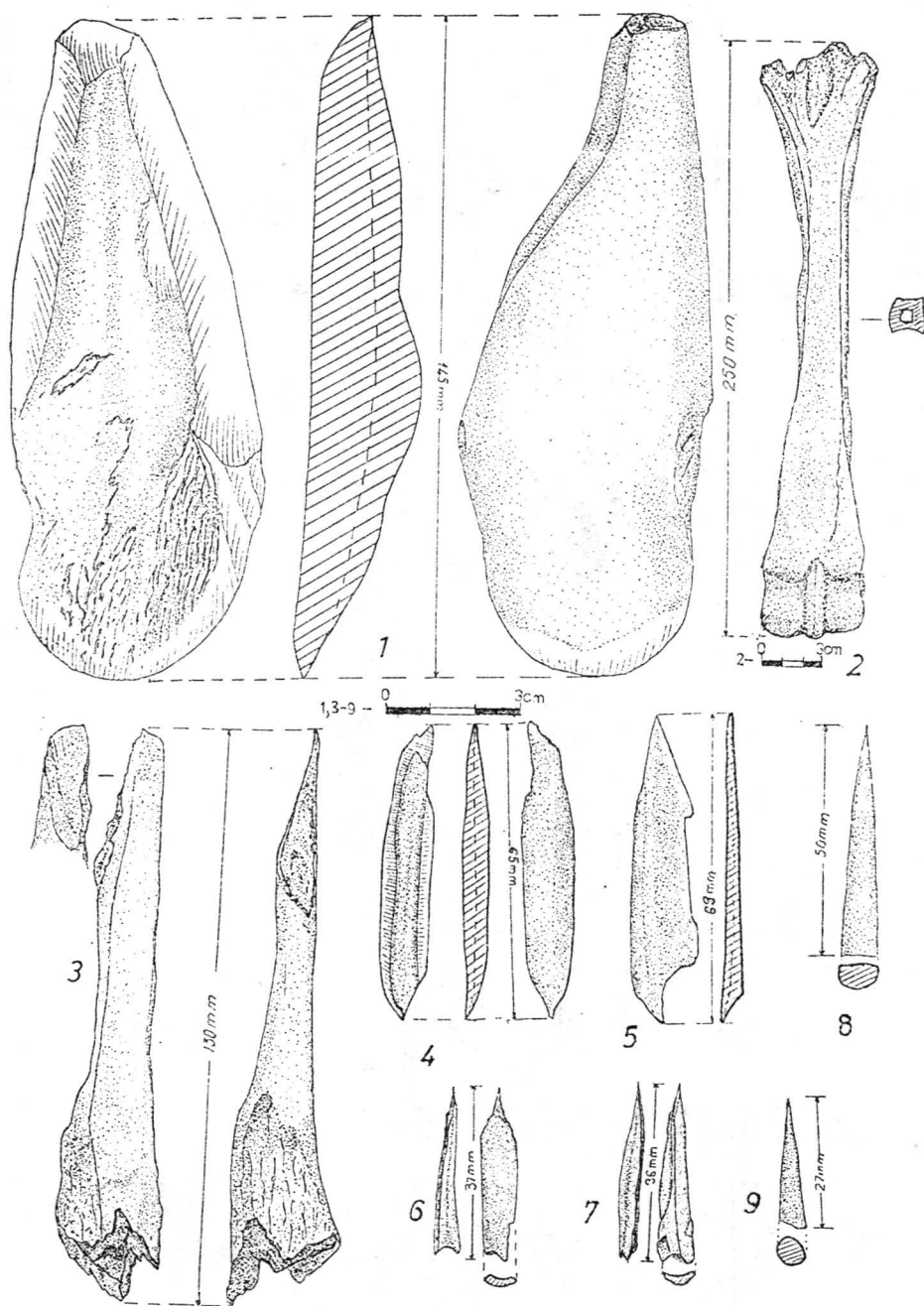

Fig. 42. Târgu Frumos "Baza Pățule". Unelte de os: săpăligă (daltă?) (1), șlefuitor (2), spatulă (3), împungătoare (4-7), vârfuri șlefuite (8-9). (Târgu Frumos "Baza Pățule"). Outils en os: serfuettes (ciseau ?) (1), polisseur (2), spatules (3), perceuses (4-7), pointes polies (8-9)

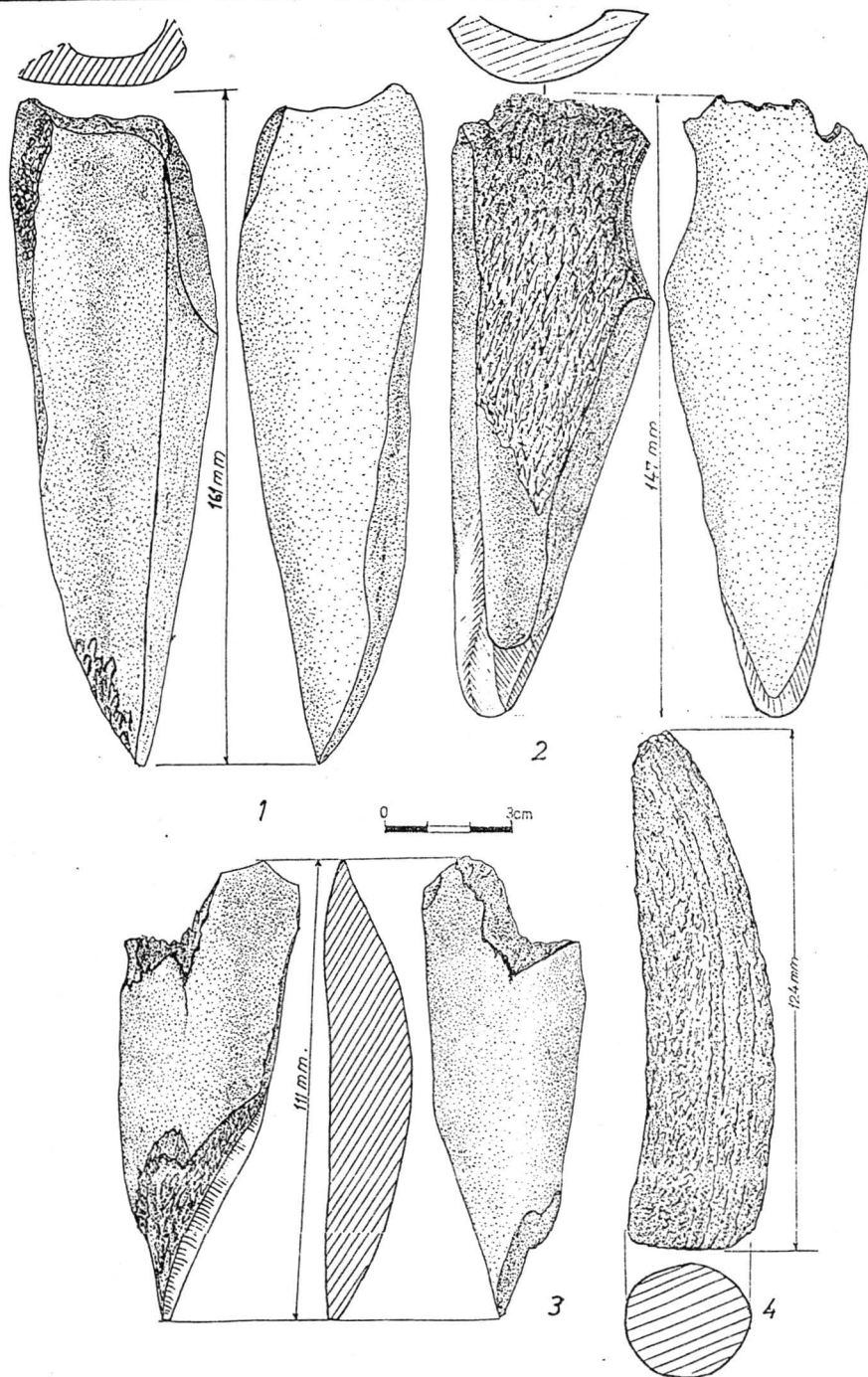

Fig. 43. Târgu Frumos "Baza Pătule". Piese de os și corn: pumnale (1, 3), săpăligă de os (2), corn cu baza retezată (4). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Pièces en os et corne: poignards (1, 3), serfuettes en os (2), corne avec la base coupée (4))

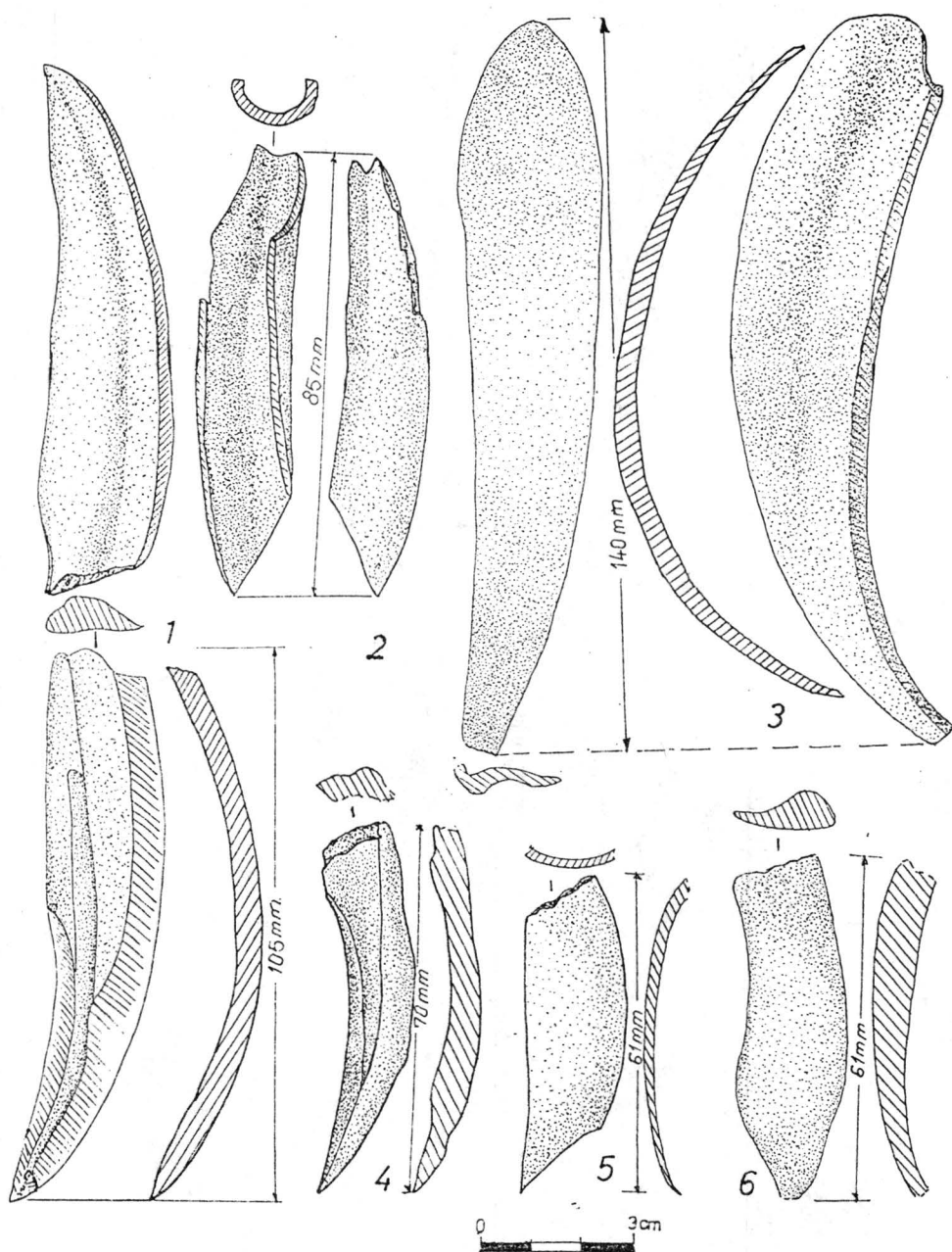
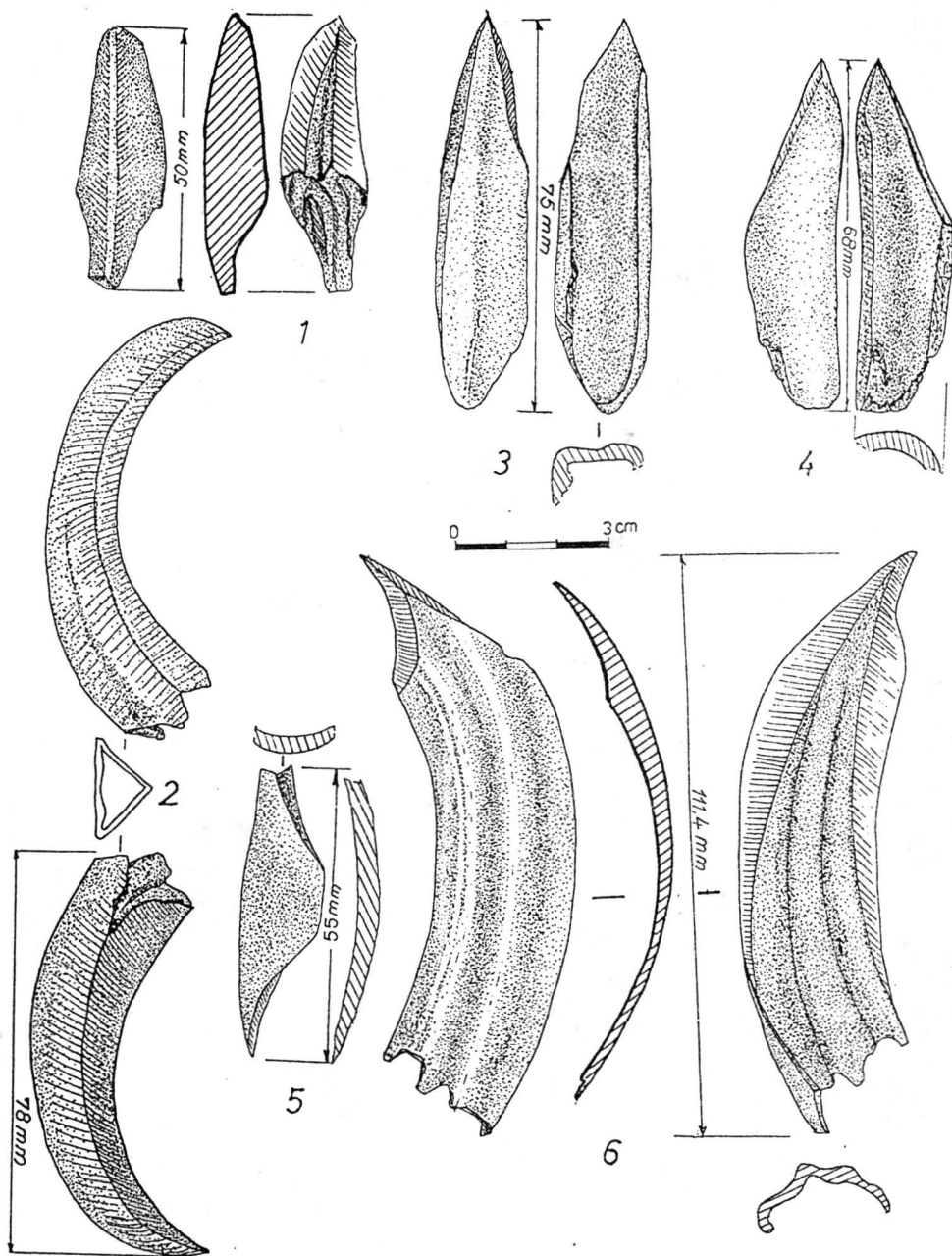

Fig. 44. Târgu Frumos "Baza Pădule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6).
(Târgu Frumos "Baza Pădule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))

**Fig. 45. Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacte lucrate din colți de mistreț (1-6).
(Târgu Frumos "Baza Pătule". Artefacts travaillés en défenses du sanglier (1-6))**

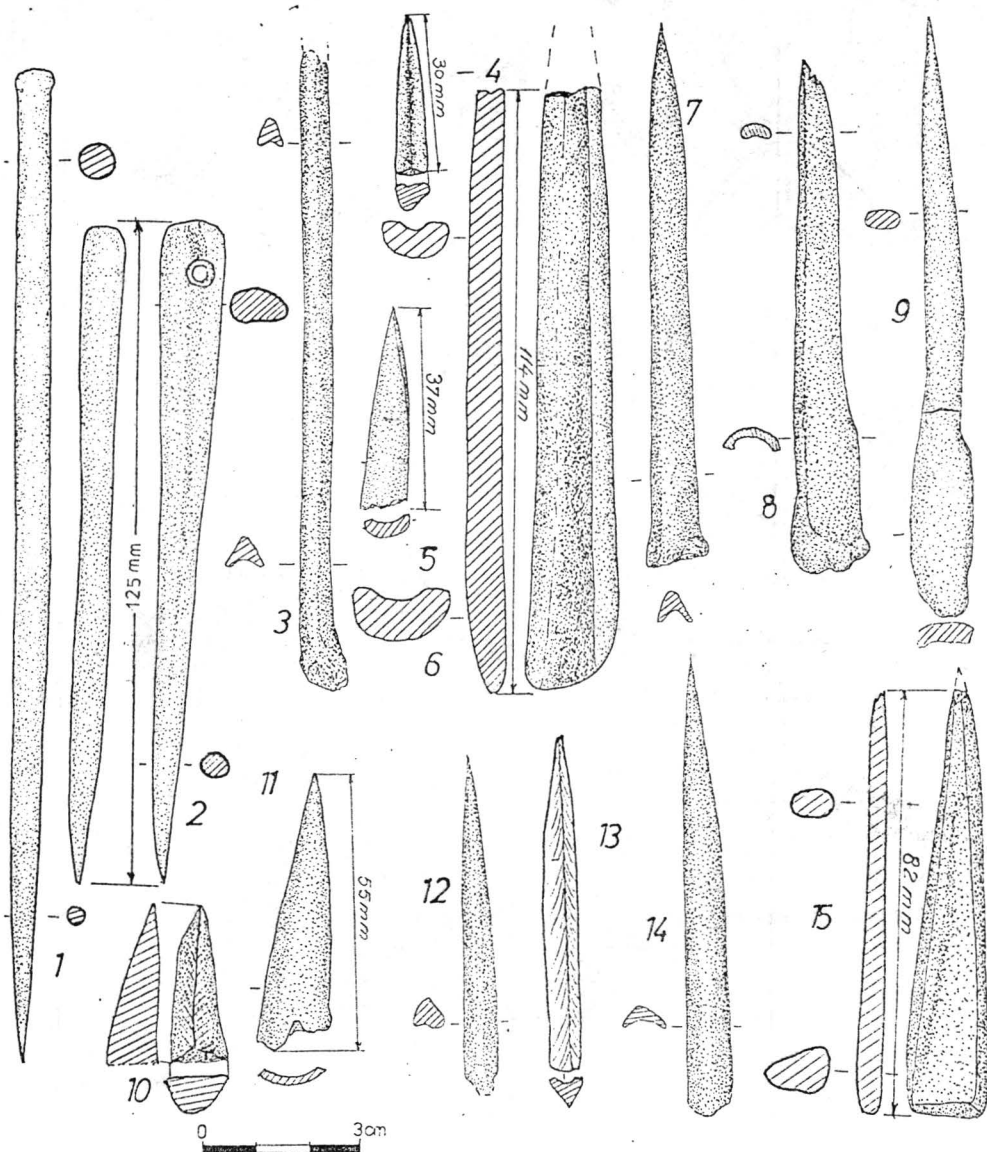

Fig. 46. Târgu Frumos "Baza Pătule". Obiecte de os: andrea (1), ac (2), mpungătoare și vârfuri de os (3-15). (Târgu Frumos "Baza Pătule". Objets en os: aiguille à tricoter (1), aiguille (2), perçues et pointes en os (3-15))

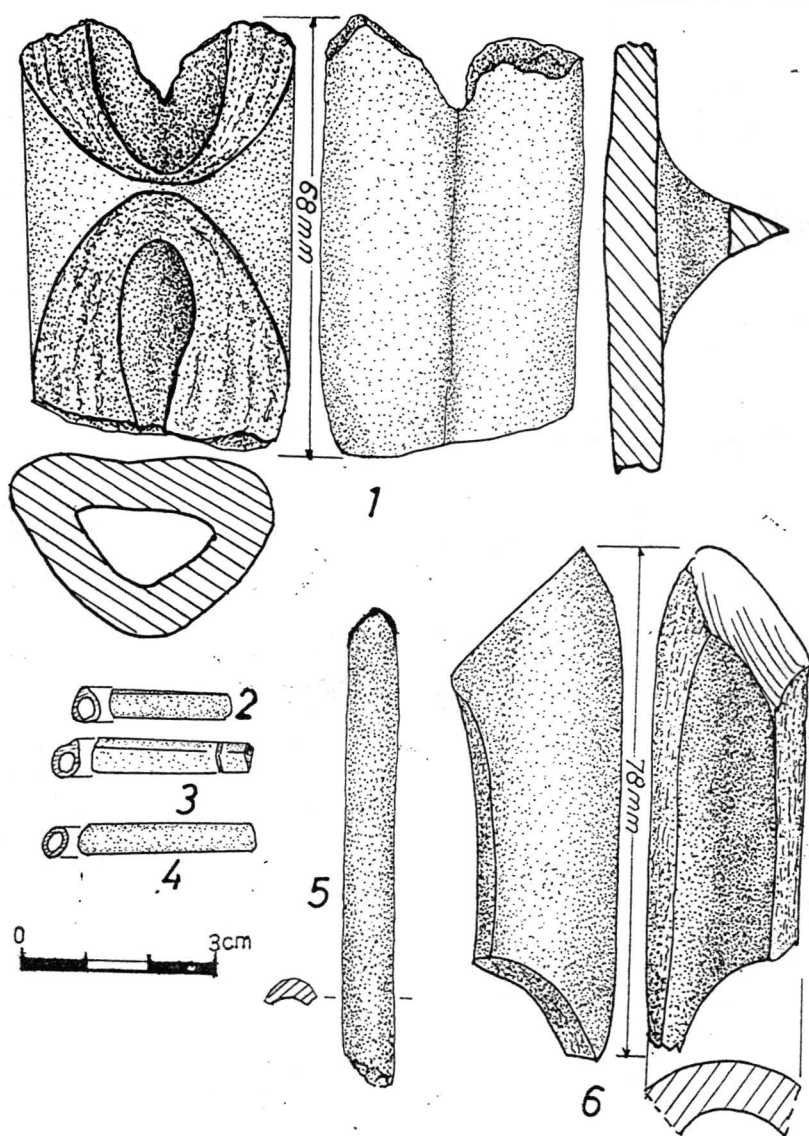

Fig. 47. Târgu Frumos "Baza Pătule": lustruitor cu mâner (1), mărgelile tubulare (2-4) și spatule de os (5-6). (Târgu Frumos "Baza Pătule": polisseur avec manche (1), perles tubulaires (2-4) et spatules en os (5-6).